

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

**ACTA HISTORICA
TOMUS XXXIV.**

**WITTMAN TIBOR
FEJEZETEK A BENELUX ORSZÁGOK TÖRTÉNETÉBŐL**

SZEGED

1971

Szerkesztette
WITTMAN TIBOR

Redegit
TIBOR WITTMAN

1991

ELŐSZÓ

A magyarok érdeklődése a két távoli nyugat-európai kis ország, Hollandia és Belgium iránt az „aranykor”, a XVI—XVII. századi Habsburg-ellenes erőfeszítések időszaká után ellanyhult, és csak századunk elején kezdett újra feléjük fordulni a figyelem. Erdődi Béla 1905-ben „Hollandia gazdasági életéről” címmel írt tanulmányt, Nagy Zsigmond 1907-ben megírta „A németalföldi irodalom történetét”, 1916-ban került sor Fruin: Tíz év a németalföldi szabadságharcról c. művének magyar fordítására. Hollandiáról is növekedett az érdeklődés a magyar irodalom iránt, amiről Sivirsky Antal kéziratos tanulmánya tájékoztat.

A felszabadulás után elsősorban a puritanizmus és a Habsburg-ellenes küzdelmek irányították a magyar történészek és irodalomtörténészek figyelmét Németalföldre. Néhány tanulmány hozzáférhetővé tette az „aranykor” főbb eredményeit, új alapot adott a XVI. századi szabadságharc-forradalom értékeléséhez. Az utolsó monográfiánk (Les Gueux dans les „bonnes villes” de Flandre 1577—1584, Budapest 1969) egy mintegy évtizedes kutatást zárt le. Közben a kutató nem tudta fékezni kíváncsiságát, amely e két ország új- és legújabb kori történetének megismerésére irányult. Az érdeklődésből fakadó rendszerezési vágy talán onnan is magyarázható, hogy magyar nyelven alig lehet ezekhez a kérdésekhez hozzáférni. Mind a 10 kötetes Világtörténet, mind az egyetemi jegyzetek kissé mostohán bánnak e hazánkhoz méretek tekintetében hasonló országok modern fejlődésével. Az *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* megfelelő kötetei és *H. Pirenne: Histoire de Belgique* legújabb kiadása sem elégíti ki az igényeket, főleg a két világháború közötti és utáni időszak fejleményeiről nem tájékoztat. A XVIII. századra vonatkozó tanulmányokról kielégítő bibliográfiát találunk bennük.

A sok rendelkezésre álló modern feldolgozás közül a legújabb korra az olvasó haszonnal veheti kezébe a következő munkákat. *Z. Zuylen: Politique extérieure de la Belgique 1914—1940.* Paris. 1950. *B. S. Chlepner: Cent ans d'histoire sociale en Belgique.* Bruxelles 1956. A második világháborúra *Philippe Mornay, L. Koeltz, V. B. Nierstrasz, R. Devleeshouwer* tanulmányai a *Revue Générale Belge* 1960 májusi számában (3—107. l.), *A. Doumenc: Dunquerque et la campagne de Flandre.* Paris 1947. Rövid összefoglalást ad *Fr. Gray—P. Wagret: Le Benelux.* Paris 1960. (Que—sais—je, 870.), *F. Gunther Eyck: The Benelux Countries. An Historical Survey.* New Jersey, 1959. *Amry Vandenbosch: Dutch Foreign Policy since 1815. A Study in Small Power Politics.* The Hague, 1959. *C. Smit: Diplomatieke geschiedenis van Nederlanden.* Den Haag, 1950. Hollandia gazdasági fejlődésére jó összefoglalás: *V. A. Valkov: Ekonomika i politika Gollandii poszle vtoroj mirovoj vojni.* Moszkva, 1961. Ugyanerről adatok: Les

Pays-Bas. Faits et Commentaires. Section 5. Services Sociaux. Janvier 1959. Belgium gazdasági kérdéseire *Fernand Baudhuin*: Histoire économique de la Belgique, 1914—1939. 2 vols. Bruxelles, 1944. Rövid összefoglalást ad *Frans van Kalken*: Histoire de Belgique et son expansion coloniale. Bruxelles, 1954. Hollandiára *Adriaan J. Barnouw*: The Making of Modern Holland. London, 1948. A Benelux gazdasági viszonyokra: Economic Conditions in Belgium, Luxemburg and the Netherlands. Paris, 1955. (O. E. E. C.)

A második világháborúra vonatkozó legújabb belga irodalom termékeiből említést érdemelnek *Paul Henri Spaak* visszaemlékezései: Combats inachevés. Paris 1969. vol. 2. *J. Van Welkenhuyzen* a belgiumi „furcsa háborúról”: La drôle de guerre en Belgique: des plans tombés du ciel. Histoire de notre temps. Paris 1967. vol. 2. *Van Langenhove*: La Belgique en quête de sécurité. Bruxelles 1969.

A HOLLAND NAGYHATALOM LEHANYATLÁSA A XVIII. SZÁZADBAN

A XVIII. század elején a harmincéves háborúhoz hasonlóan egy olyan háború adott formát a feszülő nyugat-európai hatalmi ellentéteknek, melyben valamennyi számottevő ország részt vett. Míg azonban a harmincéves háborúban a Habsburg—holland ellentét alapvető jelentőséggel bírt, az 1701-ben kitört, a spanyol örökösödésért folytatott háborúban Hollandia a vezető szerepet kénytelen Angliának átadni a XIV. Lajos elleni koalíción belül, melynek harmadik tagja Ausztria volt. A két tőkés ország, a két vezető tengeri hatalom között a perszonális unió egyrészt fokozta az ellentéteket, másrészt azonban megkönnyítette a XIV. Lajos-féle terjeszkedő kontinentális politika elleni közös fellépést is. Amikor a II. Károly halálával megüresedett trónra XIV. Lajos unokája került V. Fülöp néven, és a francia király V. Fülöp francia trónigényének elismerésével a spanyol—francia unió rémét idézte fel, III. Vilmosnak könnyűszerrel sikerült Angliát, Hollandiát, Poroszországot és más német fejedelmeket a hágai szerződésben Franciaország ellen tömörítenie. Ő maga már nem vehetett részt a meginduló háborúban, 1702-ben meghalt. Külpolitikáját Heinsius folytatta Németalföldön az angol—holland unió megszűnte után.

A spanyol örökösödési háború legfőbb színtere Dél-Németalföld volt, ahol a francia, angol és holland csapatok vívtak véres csatákat. A kezdeti francia sikerek után John Churchill, Marlborough hercege a Meuse partján ellentámadást indított és az 1706-os ramillies-i győzelmével fordulatot adott a csatározásoknak, megnyitotta Brabantot és Flandriát a szövetségesek előtt. Szavojai Jenővel való egyesülése után sikerült visszafoglalnia a vallon városokat is, és az 1709-es malplaquet-i győzelem után a franciák visszaszorítása befejezettnek volt tekinthető, a szövetségesek Habsburg Károlyt (III. Károly néven) ismerték el spanyol királynak, így Dél-Németalföld uralkodójának is.

Ebben a helyzetben a holland külpolitika könnyen vívhatta ki a számára legértékesebb eredményt, a Dél-Németalföld feletti ellenőrzés biztosítását, melyet az angol koronával az 1709-es első barrière-szerződésben ismertetett el. Ennek alapján Hollandia jelentős katonai támaszpontokat nyert belga területen, sőt a holland őrségek eltartása is Dél-Németalföldet terhelte. Anglia, látva Franciaország meggyengülését és a holland sikereket, csakhamar magára hagyta Hollandiát a háború utolsó éveiben, és ez megkönnyítette XIV. Lajosnak, hogy unokájának biztosítsa a spanyol trónt. Ugyanekkor Hollandia a Habsburgoknak Belgiumra támasztott igényeivel sem tudott szembe szállni, és kénytelen volt elismerni VI. Károly német császár uralmát e területeken.

1713-ban, Utrechtben jött létre a békekötés XIV. Lajos és a holland Rendeik között, rögzítve a kialakult helyzetet, mindenekelőtt Belgium-

nak az osztrák Habsburgok uralma alá kerülését. Ez lehetlenné tette, hogy a hollandok elérjék végső céljukat, Belgiumnak vazallus-állammá alakítását. Ausztria és Hollandia tárgyalásainak eredményeképpen az utóbbi elérte, hogy 8 városban helyőrségeket tarthat fenn a Habsburg-kormányzat költségén, mely 1 200 000 holland forintot tesz ki, ezenkívül bizonyos vámkedvezményeket élvez, és természetesen az Escaut [Schelde] további elzárását is sikerült biztosítani. A barrière-szerződés elfogadását a hollandok diadalnak könyvelhették el.

Ez volt az utolsó jelentős nemzetközi téren elért sikere az Egyesült Tartományoknak. A köztársaság az ekkor döntés előtt álló többi ügyekben nem szólt bele, az európai hatalmak nem is vették számításba sem az itáliai spanyol birtokok sorsának eldöntésénél, sem az északi háborúban. A hanyatló Hollandia csak akkor ébredt fel letargiájából, amikor VI. Károly Belgium forgalmának fokozására megalakította az ostendei Kelet-Indiai Társaságot, mely halálos csapással fenyegette a holland kereskedelmi monopóliumot. Angliával és Franciaországgal közösen fellépve Hollandia tárgyalásra kényszerítette a bécsi udvart, mely végülis meghátrálni kényszerült, és megvonta védelmét az ostendei társaságtól, ami annak megszüntetését jelentette. Ennek fejében a tengeri hatalmak 1732-ben elismerték a Habsburg-ház leány ágának trónörökösödési jogát.

Amikor 1740-ben kezdetét vette az osztrák örökösödési háború, az Egyesült Tartományok nem siettek Mária Terézia védelmére és csak Anglia unszolására küldtek csapatokat a német hadszíntérre. Ez maga után vonta a franciák támadását Belgium ellen, minek során egyes dél-hollandiai területek is francia megszállás alá kerültek és csak az 1748-as aacheni béke alapján kerültek vissza. A háború felszínre hozta Hollandia gyengeségét, és megalázó helyzetbe juttatta az egykor tekintélyes köztársaságot.

Már a háború alatt röpiratok jelentek meg, melyek az állam vezetését hibáztatták és a gazdasági hanyatlásért a régens oligarchiát tették felelőssé. Frieslandban és más északi, keleti tartományokban újra népszerűvé vált a helytartói hatalom kiterjesztésének gondolata. A francia invázió hatására a tömegek dühe a városi magistrátusok ellen fordult, és több helyen összecsapásra került sor. A régensek politikai csődje oda vezetett, hogy még a háború befejezése előtt, 1747-ben Friesland, Drenthe és Gelderland helytartója, IV. Vilmos a többi tartományokban is helytartói hatalomhoz jutott. A holland politika váltógazdasága újabb szakaszhoz érkezett el, a hanyatlás ismét az *orániai párt restaurációjának* kedvezett.

Az orániai párt a nemesi, földbirtokosi elemekre és a kereskedők egy kis részére támaszkodott, és mindig meg tudta nyerni az ortodox vallási fanatizmus által befolyásolt plebejus tömegeket a régens burzsoázia elleni harcában. Minthogy semmi előre mutató társadalmi programja nem lehetett, a hatalom átvétele után semmivel nem tudta helyettesíteni az államgépezetben az oligarchiát, mely továbbra is erős pozíciók birtokában maradt. 1747—51 között, IV. Vilmos uralma idején, csak látszat-reformokat mertek kezdeményezni: az adóbeszedés bérletének tilalmával és a postának a tartományi kormányzat kezébe való adásával a régensek hasznát és visszaéléseit kívánták csökkenteni. Az új államvezetés felvetett egyes terveket is, melyek a gazdasági hanyatlás megállítását célozták, de

emmi változás nem történt, IV. Vilmos minden újítástól rettegett, a tömeges nyugtalansága páni félelemmel töltötte el.

Amikor gyermek utódja, V. Vilmos (1751—1795) helyett anyja, Anna ercegnő átvette a kormányzást, az orániai pártba vetett remények megakultak, ugyanakkor a régens oligarchia megindította a támadást az elvesztett vezető szerep visszaszerzésére. Az angol anyahercegnő és az osztrák származású Brunswick-Wolfenbüttel, aki a hadsereg élén állott, nem olt jó céger a „nemzeti” érdekek védőjének szerepét kisajátító orániai árt számára. Általuk csak erősödtek a külföldi diplomácia intrikái, melyek a nagyhatalmak játékszerévé akarták tenni Hollandiát.

Különösen meggyengült a köztársaság nemzetközi helyzete, amikor z osztrák örökösödési háború után közeledés történt Bécs és Párizs között. 1756—57-ben létrejöttek a versailles-i egyezmények, melyek szövetséget létesítettek Ausztria és Franciaország között. A holland hatalmi pozíciók megtartásának egyik feltétele a francia-Habsburg ellenségeskedés volt, mely biztosította Hollandia számára a Belgium feletti befolyást. Hogy szabadulhasson az utrechti béke és a barrière-szerződés nyúgétól, ária Terézia áruba bocsátotta Belgiumot a franciáknak. Hogy az erőket llensúlyozza, a holland kormány az 1756—63-as hetéves háborúban a ormai semlegesség megőrzése mellett jelentős pénzbeli támogatást nyújtott Poroszországnak, Ausztria fő ellenfelének. Minthogy azonban a poszok a hitel visszafizetése terén nem teljesítették vállalt kötelezettségeiket, a dolog visszájára fordult, és komoly pénzügyi depressziót okozott.

A XVIII. századi holland kapitalizmus szerkezetében a már ismert ereskedelmi-tőkés hegemonia megtört és az uzsorás-banktóke vette át helyét. Amszterdam a világ „fuvarosából” a világ bankárává vált, melyek nemesfém-forgalma a XVIII. század végéig világviszonylatban a legnagyobb volt. Az angol Kelet-Indiai Társaság, Poroszország éppúgy mint fiatal Amerikai Egyesült Államok gazdasági vállalkozásai amszterdami itelektől függtek. A banktőkének fontos forrása volt az állam eladósodása, a növekvő államadósságok viszont az adóprés fokozását tették szükségessé. A holland adórendszer a gazdasági és politikai hanyatlás előrehaladásával arányban egyre súlyosabban nehezedett a lakosságra.

„A holland kereskedelmi világalom hanyatlásának története annak története, hogyan rendeli alá magának az ipari tőke a kereskedő tőkét.” Marx e megállapítása arra is utal, hogy a holland ipari tőke, mely a XVI—XVII. századi „aranykorban” minimálisan volt meg, a XVIII. századtól kezdve fokozatosan erősödött. Már a XVII. század végén a Franciaországból XIV. Lajos által kiűzött hugenották jelentős tőkét fektettek be az iparba és virágzó manufaktúrákat létesítettek. Főleg a luxusipar terén emelkedtek ki, és nem egy, száznál is több munkást foglalkoztató vállalat alapítása fűződött a nevükhöz. Helyzetüket megkönnyítette, hogy a céhtilalmak maradványai nem kötötték őket. Az iparágak között átcsoportosítás ment végbe a XVIII. században. A hajóipart az angol konkurencia tönkretette, de a selyem- és posztóipar tartotta magát, az utrechti bársonykészítés, az amszterdami gyémántipar is prosperált. A cukorfinomítás és a szeszfőző ipar a korábbi színvonalon mozgott.

Hogy a tőkés ipar kiszélesedhessék, annak az volt a feltétele, hogy a fa-lusi mellékipar útjában álló céhmaradványok, városi privilégiumok átadják helyüket a szabad vállalkozásoknak. A városok élén álló régens oli-

garchia, mely egyre inkább a járadékosok, uzorások és a közéleti tiszt-
ségekben meggazdagodott patriciusok szűk rétegére zsugorodott össze, a gaz-
dasági fejlődés egyik legfőbb akadálya volt, melynek háttérbe szorítá-
sa nélkül nem lehetett elképzelni a holland kapitalizmus továbbfejle-
dését. Ennek egyik legfőbb feltétele, a termelőeszközöktől megfosztott tö-
megek felduzzadása, adva volt. A nagyvárosok pauper lakossága a XVIII.
században nagymértékben megnövekedett, magában Amszterdamban a
század végén a lakosok mintegy 1/7 része kizárólag a karitatív intézmé-
nyekre volt utalva. A kis kézműves ekkor már nem emelkedett a proletár
szintje fölé, a kereskedő-vállalkozó parancsnoksága alá került. A tőke
szolgáltatásban álló házi ipar foglalta el a céhmunka helyét, melynek a
szervezete ekkor már szétzilálódott, elvesztvén autonóm jogait.

Az *ipari tőke bontakozása* csak tovább mélyítette a holland városi
társadalom eddigi ellentéteit, anélkül azonban, hogy a fejlődést gátló té-
nyezőket ki tudta volna küszöbölni. A parazita rétegek egyik részről,
nyomorgó tömegek a másikkól — ez maradt továbbra is a holland társa-
dalom alapképlete, mely az óriási belső feszültséget érthetővé tette. A hol-
land társadalomnak olyan felrissülésre volt szüksége, mely utat nyithat
a termelőerők fejlődésének. A XVI. század kifelé győztes forradalmát be-
felé is be kellett fejezni. E szükséglet felé mutattak a XVIII. század má-
sodik felének társadalmi és politikai erővonalai, melyek összességükben a
holland hatalom nemzetközi tekintélyének megszűntéhez vezettek. Ennek
mintegy szimbóluma volt a leáldozó kor legutolsó mozzanata a XVIII.
század végén, a Kelet-Indiai és a Nyugat-Indiai Társaság megszűnése.

Az előbbire az 1780—84-es, negyedik angol-holland háború mérte a
halálos csapást. E háború az észak-amerikai gyarmatok győztes függet-
lenségi harcának volt az egyik következménye. A hollandok szállítottak
a harcoló Amerikának, ugyanakkor az angol kormány segélykérő felszó-
lalásaira nem adtak kedvező választ. A két tengeri hatalom közti viszony
elmérgesedett, és Anglia az amerikai háború befejeztével megtámadta
a holland hajóhadat. A gyenge holland flotta hajói százával veszték oda,
és Franciaország segítsége nélkül a hollandok gyarmataikat is elveszítet-
ték volna. Csak néhány indiai helyet és a Molukkával való kereskedelem
jogát kellett átengedniök az angolok javára. A békekötés évében, 1784-
ben újra Franciaország támogatását kellett Hollandiának igénybe venni
II. József császárral szemben, aki az Escaut torkolatát fel akarta szabadít-
tani és a holland őrsegek Belgiumból való távozását követelte. Az 1785-ös
fontainebleau-i egyezmény kompromisszív megoldást hozott, az Escaut
zárva maradt a belga kereskedelem számára, de a holland őrsegeknek
megfelelő anyagi térítés ellenében ki kellett vonulniok Belgiumból. A „fa-
zék háborúja” nemcsak II. Józsefnek, de Hollandiának sem vált a di-
csőségére.

Az elmúlt esztendő kudarcai nagyban hozzájárultak a holland po-
litikai válság kiéleződéséhez, nem utolsósorban azzal, hogy az angol di-
nasztiával rokon helytartó iránti bizalmat meglehetősen aláásták.

Az Egyesült Tartományokban a francia *felvilágosodás* eszméi poli-
tikai erővé váltak már a 70-es évektől kezdve. Megindult a támadás az el-
avult intézmények ellen, az értelem nevében egyre többen vetették el az
oligarchikus politikai vezetést, a tartományok egymástól független rend-
szere helyébe állami egységet követeltek és kikeltek a kálvinista egyház

túlnyomó befolyása ellen. Többen a céhek és a nagy gyarmati kereskedelmi társaságok monopóliumainak eltörlését sürgették. A klasszikus holland irodalmi műfaj, a pamflet új szint, frisseséget kapott, megindultak a haladás kérdéseit feszegető viták, szerveződtek az egymással harcoló pártok.

A helytartó ellen nemcsak a társadalmi és politikai megújhodást követelő erők léptek fel, hanem a háttérbe szorított régensek is. Éles határ választotta el őket a helytartó-ellenes „patrióta” párt másik összetevőjétől, a demokraták táborától, akik az V. Vilmos elleni agitációt összekapcsolták a fennálló rendszer megváltoztatására irányuló követelésekkel. Mindez logikusan következett abból a tényből, hogy a helytartó bázisát elsősorban a reakciós nemesség alkotta, mely az udvarhoz volt kötve és a hadseregben teljesített szolgálatot. A helytartó pártjának (Prinsgezinden) tömegalapja is volt, számíthatott a kálvinista prédikátorokra és az ortodoxia befolyása alatt álló szegény rétegekre, akik a XVII. század elejétől kezdve az oligarchiában látta kizsákmányolóját, az Orániai családot pedig a hit legfőbb védelmezőjének tekintette.

A reformok előtt álló holland társadalom szerkezete nem tette lehetővé, hogy a demokratikus mozgalomban a haladó burzsoázia és értelmiség vékony „patrióta” rétege és a néptömegek közös fellépése oldhassa meg a legfőbb kérdéseket. Ez rányomta bélyegét a bekövetkező eseményekre.

Az angol háború után a közvélemény tekintélyes része azzal vádolta a helytartót, hogy összejátszik Angliával. A „patrióták” a Franciaországhoz és a felszabadult észak-amerikai tartományokhoz való közeledés hívei voltak, és heves agitációt folytattak a „zsarnok” helytartó ellen. Sok városban katonai egységeket alakítottak és készültek V. Vilmos hatalmának megdöntésére. A támadások hatására először Brunswick herceg távozott az országból, majd Holland rendei hozták a helytartó hatalmát korlátozó határozatokat. Ekkor V. Vilmos elmenekült Gelderlandba, Holland pedig fegyveres készüléteket tett. Utrechtben a két párt összecsapott, és Frieslandban is kiéleződtek a pártharcok. Ámde a tömegek még Hollandian sem sorakoztak fel a „patrióták” mögé, az elmaradottabb tartományokban viszont a helytartó komoly támogatásra találhatott.

V. Vilmos nem mert fellépni határozottan a „patrióták” ellen, noha az is megkönnyítette helyzetét, hogy ellenfeleinek tábora ekkor már megszűnt. A régensek és a demokrata „patrióták” között szakadás állott be abban a pillanatban, amikor sor került a fennálló viszonyok átrendezésére. A tehetetlen helytartó helyett porosz származású felesége vette kezébe az események irányítását és 1787-ben fivéréától, II. Frigyes-től segítséget kért. Ez nem is késett, és az elűzött Brunswick vezetésével porosz sapatok jelentek meg Hollandiában, minden ellenállás nélkül vonultak Hágáig és visszahelyezték jogaiba V. Vilmost.

Az 1787-es orániai restauráció egyik tanulsága az, hogy a haladás tábora tömegbázis nélkül nagyon gyenge volt, és úgyszólván alig tudott ellenállni a reakció támadásának. A másik figyelemreméltó tény a porosz állam fellépése volt, mely előre vetítette Poroszországnak a forradalmi Franciaországgal, általában a forradalmakkal szemben később betöltött zsandári szerepét. 1792-ben ugyanez a Brunswick herceg fog Franciaország területére lépő porosz hadsereg ellen állni! Angliával együtt Porosz-

ország vállalt kezességet a helytartóért, aki visszahelyezése után sem volt képes elszánni magát politikai és gazdasági reformokra. Saját pártjának a szimpátiája is csakhamar megfogyatkozott. De a „patrióták” táborra is meggyengült, számosan Franciaországba menekültek.

Ily módon az országon belül nem voltak meg annak a feltételei, hogy az osztály- és pártharcok dinamikája vigye előre a társadalmi haladás ügyét. A pangás állapotában levő Hollandiát csak külső események ösztönzése mozgathatta meg. Ezt a történelem csakhamar megadta. Az orániai restauráció után két évvel később vette kezdetét a francia forradalom, melynek árja nemcsak Hollandiát, hanem Belgiumot is magával sodorta.

BELGA PATRIÓTÁK A FRANCIA FORRADALOM IDEJÉN 1789—1792)

Az 1789-es év döntő fordulatot hozott a belgiumi fejleményekben. Ugyanúgy mint Magyarországon, itt is az adókérdés volt az abszolutizmus és a rendek viszonyában a legkényesebb pont. Miután Brabant és Hainaut megtagadták a török háború szükségleteire kért adót, II. József a legvégső lépésre szánta rá magát, megszüntette a tartományi előjogokat, főképpen a brabanti Joyeuse-Entrée-t, véget vetett a három brabanti nagyváros politikai vezető szerepének, felszámolta a rendi apparátust Brabantban. A felvilágosodás hívei még ekkor is helyeselték a központi hatalom politikáját, mely a múlt elavult maradványai ellen intézett támadást.

A Joyeuse-Entrée eltörlését csakhamar követő események azonban nem kedveztek az abszolutizmusnak. Egyrészt az országon belül történtek véres összecsapások az adóbehajtás miatt egyes városok népe és a császári csapatok között, másrészt és főként a franciaországi és liège-i események helyezték új megvilágításba II. József rendszerét. A francia harmadik rend ekkor deklarálta magát Nemzetgyűléssé, majd a következő, júliusi hónapban a tömegek fellépése, a párizsi felkelés forradalomká érlelte az eddigi fejleményeket.

A francia forradalom tényeinek szükségszerűen ott kellett a legközvetlenebbül és legerősebben hatniok, ahol a burzsoa viszonyok érlelődése a legmagasabb fokot érte el. Liège-ben a harmadik rend alapján különbözött a brabanti harmadik rendtől, soraiban a tőkés polgárok vitték a hangadó szerepet. Már 1787-ben létrejött egy „patrióta” társaság, mely Mirabeauval tartott fenn kapcsolatot. Bizonyos gazdasági vonatkozású kérdésekben éleződött ki az ellentét a polgári ellenzék és az érsek között, aki a „vesztfáliai körlet” német fejedelmeinek támogatására számíthatott. Az ellenzék ereje abban állott, hogy követeléseinek mögött a kispolgárság és egy fejlett proletariátus állott, mely a progresszív adó bevezetésétől saját sorsának javulását várta. A beállott árdrágulásért a nép a kormányt okolta, és fellelkesült az emberi jogokat hangoztató gyárosok szavain. Nemcsak a városokban, hanem a falvakban is erős bázisa volt az ellenzéknek, mely egy volt polgármesterrel, Fabryval az élén erős agitációba kezdett.

1789 augusztus 18-án a legnagyobb ipari városban, Liège-ben a munkások néhány fegyvergyáros vezetésével a városházához mentek, a régi tisztviselőket lemondásra kényszerítették, és Fabryt állították a közügyek élére. A püspök remegő kézzel aláírta az új vezetőség kinevezését, majd néhány nap múlva megszökött. A munkástömegek győzelemre vitték a felkelést, szeptember elején a nemesség és a káptalan önként lemondott előjogairól, majd a polgárok a francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés példáját követve meghirdették programjukat, mely a feudális maradványok megszüntetésében, a törvény előtti egyenlőség, közteherviselés bevezeté-

sében állott. Gazdag ifjabból önkéntes polgárórség jött létre a „forradalom” vívmányainak védelmére. E vívmányok a tömegeknek nem sokat adtak, a drágaság pedig csak fokozódott. A belső osztályellentétek feszülése új irányt adott a liège-i forradalomnak, mely ellen a püspök ekkor már szervezte a külső intervenciót.

A Liège-ben lezajlott események nagymértékben ösztönözték a brabanti „patriótákat”, kiknek élén Vonck, egy bruxelles-i ügyvéd állott. E párt eszménye az alkotmányos monarchia volt, mely a vagyonos polgárok testére volt szabva. Mirabeau és Lafayette politikai irányvonalától, kikkel Vonck levelezésben állott, alig tért el álláspontjuk. Míg azonban a liège-i „patrióták” elsősorban a városi tömegek támogatására számíthatnak a püspöki uralom ellen, addig Brabantban a „patrióták” alkotmányos törekvéseihez a rendi és a papi ellenzék császárellenes fellépése csatlakozott. Tekintélyes papok támogatták Vonckék titkos társaságát, és amikor 1789 októberében „A brabanti nép kiáltványa” megfogalmazta a cselekvés programját, az egyházi, a rendi ellenzék és a „patrióták” követeléseit kellett összhangba hozni. Az egyes táborok közötti határvonalak elmosódása annak volt a következménye, hogy Brabantban, általában Belgiumban a tőkés viszonyok ereje gyengébb volt mint Liège-ben, és a reakciós városi oligarchia befolyása — ha meg is kopott — még mindig számottevő volt, és a papsággal együtt érdekelve volt a jozefinista reformok felszámolásában és a középkori viszonyok visszaállításában.

A változást akaró három irányzat együttműködése lehetővé tette az első sikereket. Októberben a „patrióta” önkéntesek 3000 főnyi csapata elfoglalta Turnhout városát, majd a Waes vidék, Gand és Bruges került ellenőrzése alá. A déli tartományok is megmozdultak, majd csakhamar Bruxelles-ből is elmenekültek a császári hatóságok. Trauttmansdorf miniszter hiába állította vissza a Joyeuse-Entrée-t és Hainaut rendi alkotmányát, az év végére az osztrák Habsburg uralom véget ért Belgiumban, a császári csapatok elhagyták az országot. A felkelés győzött, a rendi párt fejét, van der Noot ügyvédet nagy ünnepléssel fogadták Bruxelles-ben.

A következő 1790-es év mind a brabanti mind a liège-i eseményekben új fordulatot hozott. Liège-ben nemcsak a főváros, hanem Verviers is a felfokozott ellentétek és pártharcok színterévé vált. Még az előző év október 6-án a magát becsapottnak érző munkásság megtámadta a liège-i városházát, ahol a harmadik rend mellett a nemesség és a káptalan képviselői is ott voltak. Verviers-ben a szövömunkások béremelést harcoltak ki a vállalkozóktól. A forradalmi hullám a falvakra is kiterjedt, a parasztok politikai jogokat követeltek maguknak. A birtokosok, gyárosok elkezdtek külföldre menekülni. A népi megmozdulások a káptalant és a nemeseket a „patriótáktól” való elfordulásra készítették sőt az előbbi visszatért a püspök hűségére. A „patrióták”, minthogy szövetségeseiket elvesztették, a tömegektől pedig megrémültek, külső segítség után néztek. Ekkor győzött a brabanti felkelés, és az ottani „patrióták” önkénteseket küldtek Liège-be, hogy a kapcsolatokat szorosabbra fűzzék a két felkelés között.

A két felkelés egyesülésének megvalósulása azzal fenyegette az európai reakciót, hogy a francia polgári forradalom észak felé háttért kap, sőt tüze esetleg még ennél is tovább terjed. Az 1787-es hollandiai intervenció óta Poroszország diplomáciája erősen rátapadt a németalföldi eseményekre, és a francia forradalom kitörése, valamint a Habsburg-uralomnak Bel-

giumban való bukása még fokozottabb tevékenységre készítette ebben az irányban. A brabanti rendi párt kezdettől fogva Poroszországban pillantotta meg gyámolítóját, aki a vetélytárs, Ausztria nyugat-európai pozícióinak meggyengülését kárörömmel fogadta. A „patrióta” mozgalom azonban a porosz külpolitika előtt már a francia forradalom rémét idézte, a két felkelés szövetsége különösen veszélyesnek mutatkozott számára. Ezért a megosztás taktikáját alkalmazta. A német fejedelmekkel szemben, akik az azonnali püspöki restaurációt követelték a liège-i polgároktól, Poroszország a nemeslelkűség dicsfényében tündökölve védte meg őket, ennek fejében azonban katonáival megszállta a tartományt.

A porosz megszállás bátorítást adott a konzervatív és reakciós elemeknek. Ámde 1790. április 11-én Liège város népe felkelt, a nemesek és a káptalan tagjai elmenekültek, a városi tanács feleskette a lakosságot a forradalomra. A harmadik rend megsemmisítette a rendeket és magát nyilvánította nemzetté. Csakhamar átszervezték a közigazgatást francia mintára, választási jogot adtak a polgároknak, természetesen cenzussal.

Mind e intézkedések elégtelenek voltak arra, hogy biztos alapokra helyezték a felkelés ügyét. Jellemző, hogy a burzsoázia a júliusi választások alkalmával a legnagyobb érdektelenséggel találta magát szemben, a 10—15 000 választó közül 1081 járult urnák elé. A külső veszély is megnőtt, a liège-i önkéntesek ugyan a birodalmi csapatok egyes kisebb támadó kísérleteit visszautasították, de közeledett Ausztria fegyveres fellépésének veszélye. 1790-ben már a brabanti felkelés segítségére sem számíthatott Liège.

Brabantban a papság és a rendi párt a Habsburg abszolutizmus felett aratott győzelem után minden erejét a francia forradalom elleni agitációra fordította. Egy belgiumi augusztus veszélyétől való félelmében a papság szorosra fűzte kapcsolatait a városi patriciátussal és céholigarchiával. A szövetség eredményeként megszilárdult a helyi rendek szuverénitása, és ennek az alapján ül össze a tartományok képviselőinek kongresszusa, mely 1790. január 11-én kikiáltotta a föderatív belga rendi államot (Etats-Belgiques Unis.) Ez az Amerikai Egyesült Államok formai jegyeit magán hordó szövetségi állam a múlt, nem pedig a jövő terméke volt. Funkciójának lényege a francia forradalom és a belga „patrióták” elleni harc volt, melyben a demagógia eszközeit használta a munkások, általában az elégedetlenkedő nép megtévesztésére.

A Vonck vezette „patrióták” programja mérsékeltebb volt mint liège-i elvbarátaiké. Ez az értelmiségiekből, gyárosokból álló párt, melyet a nép „kereskedők klubjának” gúnyolt, nemcsak a feudális reakció céltáblája volt, hanem az ez által befolyásolt kézművesek, munkások is benne látták legfőbb ellenségüket. A papságnak sikerült a parasztok között is megerősítenie helyzetét. A vonckisták a kongresszusban teljesen elszigetelődtek. A külhatalmak is érdekelve voltak a reakció uralmának fenntartásában. Hollandia a belga kereskedőket és vállalkozókat mindig ellenségeinek tartotta, és különösen az 1787-es események után volt fontos az orániai rezsim számára, hogy a holland „patrióták” ne találjanak támogatást Belgiumban. A poroszok a megszállt Liège-ből bátorították a reakciót és elérték azt, hogy a belga hadsereg élére porosz tábornok került.

II. József halála után II. Lipót kísérletet tett, hogy az elveszített belga tartományokat visszaszerezze. Hajlandó volt legmesszebb menni a régi elő-

jogok, a rendi és tartományi viszonyok helyreállításában és ilyen értelmű előterjesztéssel fordult a kongresszushoz. A rendek nem válaszoltak, halogató álláspontra helyezkedtek. Mi sem természetesebb, hogy az elszigetelt „patrióták” a tárgyalások felvételét sürgették, a császár manifesztumából egy parlamentáris mérsékelt monarchia körvonalait olvasták ki, remélve hogy lépésről-lépésre sikerül a kongresszus és a rendi gyűlés helyébe a parlamentet állítani.

A reakció elvetette a császár ajánlatait, és elhatározta a „patrióta” ellenék felszámolását. Bruxelles-ben a nép az előljárók és a papok bátortásával megtámadta a „patriótákat”, kifosztotta házaikat. A „patrióta” önkéntesek nem merték használni fegyverüket, vezetőik elmenekültek, szervezetük megszűnt. Namurban is a tömegek felkeltek a „patrióta” tisztek ellen és lefegyverezték a helyőrséget. A hadsereg „patrióta” érzelmű tagjai elszigetelődtek. Ezzel azonban nem oldódott meg a helyzet, a francia határhoz közel levő helységekben megindult a haladó erők ellentámadása, Lille, Tournai, Mons és más városok polgárai május végén felkeltek, és mozgalmukat a rendek csak nagynehezen tudták elfojtani. Még júliusban is Gand polgárainak felkelése okozott gondokat. Ezek pedig enélkül sem hiányoztak: a reakciós rendi kormányzat, mely a brabanti nagyvárosokon kívül nem tudott magának tartós támaszt szerezni, pénzszűke miatt alig tudta a hadsereget fenntartani, az gyorsan haladt a szétbomlás felé.

Mindez akkor, amikor az év nyarán Frigyes Vilmos és II. Lipót már megegyezett és a császár szabad kezet kapott mind porosz mind angol és holland részről arra, hogy a Mária Terézia korabeli helyzet alapján visszaállítsa hatalmát Belgiumban. A kongresszuson a fejetlenség lett úrrá, zavarában időt igyekezett nyerni és küldötteket menesztett Berlinbe és a tengeri hatalmakhoz. A papok és szerzetesek a szószékekről dörögtek Ausztria ellen, „szent háborúra” tüzelték a népet. Bruxelles-ben valóságos vallási örület tombolt, körmenet körmenetet követett. Természetesen ez nem változtatott azon a helyzeten, hogy a hadsereg felbomlott és az osztrák sereg szinte ellenállás nélkül vonulhatott be az országba. A fekete honatyák gyorsan szétrebbentek, és hogy bohózzal fejezzék be reakciós intermezzójukat, utolsó cselekedetükként II. Lipót harmadik fiát Belgium örökös nagyhercegévé nyilvánították. Ez sem állította meg II. Lipótot, decemberben az ország legnagyobb városai, köztük Bruxelles is a császáriak kezén volt.

A *Habsburg restauráció* nem járt az abszolutizmus restaurálásával. II. Lipót nem saját jószántából, hanem a nemzetközi viszonyok kényszere alatt a régi rendi-tartományi szervezet helyreállítására törekedett. Nem akarhatott mást Belgiummal, a forradalmi Franciaország szomszédjával és vetélytársainak befolyási területével, mint a nyugalmat biztosítani. Nem üldözte ellenségeit, és messzemenően tiszteletben tartotta a rendek és az egyház jogait. A liberális vonckista „patrióták” nem vonták meg tőle támogatásukat, abban a reményben, hogy uralmából alkotmányos burzsoa monarchia alakulhat ki. Csak a rendi és egyházi reakció folytatta ellenséges agitációját.

Hasonló fordulatot vettek az események Liège-ben. A porosz-osztrák egyezmény e tartományt is kiszolgáltatta a birodalmi illetve a Habsburg politika terveinek, melyek középpontjában ekkor már a forradalmi Franciaország elleni háború előkészítése állott. Liège-ben különösen jelentős volt a francia forradalom hatása, a városi tanács nyíltan Franciaország

fegyveres segítségét kérte az elnyomás ellen. A porosz király árulása után a város vezetősége küldötteket menesztett Frankfurtba, ahol a „vesztfáliai körlet” teljes meghódolást és a püspök visszahelyezését követelte. Mint-hogy azonban birodalmi fegyverrel nem tudott nyomatékot adni szavainak, segítségül hívta II. Lipótot, aki 1791 januárjában megszállta Liège-t. A város vezetősége és az önkéntes hadsereg roncsai Franciaországba menekültek, a püspök pedig újra átvette a hatalmat.

Mind Belgiumban, mind Liège-ben meg voltak számlálva a restauráció napjai, mindkét terület további sorsát közvetlenül a francia forradalom és annak a nemzetközi reakció ellen megkezdődött háborúja határozta meg.

A forradalmi Franciaország és Belgium, Liège haladó erői közötti kapcsolatok különösen 1792 elején váltak szorossá, amikor Párizsban az emigráns forradalmárokból megalakult az „egyesült belgák és liège-iek forradalmi bizottsága”, melynek politikája a jakobinusokéhoz állott közel. Önkéntes légiók jöttek létre a haza felszabadítására a franciák segítségével. A francia király II. Lipót halála után könnyűszerrel megszavaztatta az Ausztria elleni háborút azzal a céllal, hogy idegen szuronyok erejével állítsa vissza hatalmát és az ancien régime-et. A reakciós érdekekből megindított háború, melyet a francia nagypolgárság támogatott, szükségszerűen Belgium irányában indult meg. Kezdetben kudarc kísérte a francia csapatok előnyomulását, és az is súlyosbította a helyzetet, hogy 1792. július 14-én Poroszország megüzente a háborút Franciaországnak, és Brunswick csapatai francia területre értek. Ez csak siettetette a forradalom balra tolódását, mely az augusztus 10-i felkelésben, a monarcha medontésében nyert kifejezést. A háború forradalmi védelmi háborúvá vált, és a szeptember 20-i Valmynál elért győzelem nagymértékben megerősítette a forradalmi patriotizmust.

November 7-én az osztrák csapatok Yemappes-nál egy egész napos csatában vereséget szenvedtek, és így megnyílt az út Belgium felé. Nem kellett egy hónap és a Konvert serege megszállta az egész országot. A Gironde november 19-i nyilatkozata támogatást ígér az elnyomott népeknek, a francia burzsoázia e képviselői azonban a felszabadító háborút nem tudják különválasztani a hódítástól, csakis a bekebelezés formájában tudják elképzelni. Dumouriez, aki átvette Belgium katonai parancsnokságát, még ezt sem akarhatta, ő egyszerűen támaszponttá kívánta Belgiumot kiépíteni az ellenforradalom győzelemre juttatása érdekében. Helyzetének megszilárdítása azonban nem ment könnyen, minthogy a valláskérdés nyomán a belső reakció szembe fordult vele, a vonckisták pedig, akik bíztak benne, nem képviseltek jelentősebb erőt. A városok élére állított adminisztrátorok nem tudták kezükben tartani az ügyeket, az újonnan létesült forradalmi klubok pedig támadták Dumouriez politikáját. A francia megszállás ahelyett, hogy segítette volna a forradalmi folyamatot, anarchiát idézett elő Belgiumban, ahol a gyökeres demokratikus átalakulás feltételei hiányoztak.

Egész más kép bontakozik ki Liège-ben, ahol már az előző felkelés is az antiklerikalizmus jegyében fogant, ugyanakkor az erős burzsoázia és a jelentős munkás tömegek egy forradalmi átalakulás erőivé váltak. Radikális egyház-ellenes intézkedések követték a francia csapatok bevonulását, és egy Konvent is létrejött az ügyek legfelső irányítására. Liège-ben nem

fogadták ellenségesen a francia Konvent december 15-i dekrétumát, mely a megszállt területeket „ideiglenes gyámság” alá vette és megszüntette a feudalizmus maradványait. Ugyancsak kedvezően fogadták azt a népszavazást is, mely a Franciaországhoz való csatlakozásról volt hivatva dönteni. Különösen Franchimontban siettették a Franciaországgal való egyesülést: E vidék posztómunkásai és szegény parasztjai biztos bázist jelentettek a forradalmi balratolódás számára.

Ugyanakkor Belgiumban mind a dekrétum, mind a szavazás növelte a reakció támadását és az országban uralkodó zavart. Egyes helyeken franciaellenes felkelések robbantak ki. A Konvent egyik megbízottja így fejezte ki a helyzetről alkotott véleményét: „a belga csak a szentostyát és a pénzt ismeri.” Ezzel arra a konzervativizmusra utalt, mely nemcsak az ellenforradalmi erők tevékenységét könnyítette meg, hanem a külső ellenség dolgát is. Amikor 1793 elején Franciaország hadba lépett Angliával és Hollandiával, Dumouriez támadást indított Hollandia ellen, de az osztrák sereg Maestricht környékén meghátrálásra kényszerítette a franciákat, majd elkezdte üldözésüket Belgium területén. Március végére Belgium elveszett, az osztrák restauráció Dumouriez jóvoltából diadalt aratott. Az áruló Dumouriez levetette álarcát, és miután eladta Belgiumot, átállt az ellenséghez. Dumouriez árulása nagymértékben járult hozzá a Gironde helyzetének megingásához. Belgium sorsa most még inkább a forradalom fejlődésének függvényévé vált.

A jakobinus diktatúra kezdetén a francia seregek defenzívába szorultak, és az angolok ostrom alá vették Dunkerque-t is. Csak 1793. szeptember elején sikerült a város felszabadítása és az ellenség viasszorítása. Tavasszal a megerősödött forradalmi hadsereg egyik szárnya Pichegru vezetésével Flandria irányában tört előre és felszabadította az Escaut és a tenger közti területet. Egy másik szárny a vallon tartományok felé vonult és 1794. június 26-án Fleurus mellett jelentős győzelmet aratott. A két szárny Bruxelles-ben egyesült és ezzel Belgium újra francia megszállás alá került, éppen akkor, amikor elbukott a jakobinus diktatúra és kezdetét vette a thermidori reakció. Belgium tehát éppen a forradalmi terror időszakában nem kapcsolódott szorosabb szálakkal Franciaországhoz, ami nem jelentéktelen körülmény, ha figyelembe vesszük, hogy a forradalom tisztító tüzének milyen sok múltbeli maradványt kellett volna megsemmisítenie a második Habsburg restauráció alól felszabaduló országban.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT: A NYUGATI DIPLOMÁCIA ÉS A SEMLEGESSÉG ÚTVESZTŐJÉBEN

Az első világháború átalakította a nemzetközi erőviszonyokat, és amikor 1919. januárjában a párizsi békekonferencia összeült, hogy megalkossa az új hatalmi rendszert, a kis államoknak, köztük Belgiumnak és Hollandiának nem kis diplomáciai ügyességre volt szükségük, hogy a győztes nagyhatalmak oldalán megtalálják számításaikat, úgy azonban, hogy ne kötelezzék el magukat túlságosan. A német megszállás alól felszabaduló Belgiumnak viszonylag könnyebben ment az új konstellációba való beleilleszkedés. Már 1916-ban az antant hatalmak Sainte-Adress-i deklarációja kezességet vállalt a belga semlegeséért és integritásért a háború után, ami csak fokozta Belgium lekötelezettségét. Maga a belga kormány elállt az 1839-es semlegeség visszaállításától, és a párizsi békekonferencia megnyitását megelőző napon memorandumban nyilvánította az 1839-es szerződés teljes revíziójára irányuló szándékát. A Párizs környéki békék elismertették a volt központi hatalmakkal az 1839-es egyezmények érvénytelenítését. Már az a tény is jelezte a belga semlegeség megszűnését, hogy Belgium minden kikötés nélkül mint alapító tag lépett be a Népszövetségbe.

Hollandia azok közé az országok közé tartozott, akik azonnali meghívást kaptak a Népszövetségbe való belépésre. A semlegesnek maradt Hollandia számára némileg másképpen vetődtek fel a világszervezetben való részvétel kérdései, mint ahogy Svájc is csak azután lépett be, amikor „kivételes helyzetének” elismertetésével biztosítékot kapott, hogy a Népszövetség katonai jellegű akcióiba nem vonják be. A meghívás vétele után a kormány megkérdezte a parlament véleményét, miután maga is állást foglalt. Reálisan állapította meg, hogy a belépés olyan kötelezettségekkel járhat a holland államra, amelyek ellentétben vannak a semlegeség szabályaival, és az országot egy hatalmi konfliktusba is belesodorhatják. A kormány azt az aggodalmát sem titkolta, hogy a Népszövetségben a nagyhatalmak törekvései háttérbe szorítják a kisebb államok érdekeit. Mindezek ellenére javasolta a belépést, minthogy a háború elvi tilalmában, a területi és gyarmati integritás biztosításában megfelelő alapot látott a veszélyes helyzetek elkerülésére. Hollandiában már a háború utolsó hónapjaiban nagy visszhangot keltettek Wilson híres pontjai, melyek megfeleltek a holland burzsoá pacifizmus követeléseinek.

Hollandia már régóta a béke laboratóriumának tekintette magát. Holland jogászok már a múlt században törekedtek a nemzetközi jog szabályainak kodifikálására, és nem véletlenül Hágában ült össze az orosz cár kezdeményezésére az 1899-es békekonferencia, melyet az 1907-es és az 1915-ös követett hasonló eredménytelenséggel. A nemzetközi döntőbíró-ság illetékességét ugyan az imperialista hatalmak csaknem a semmire

korlátozták, de a hollandok pacifista öntudatát a hágai bíróság nagymértékben növelte. Már korábban tervbe vettek egy nemzetközi jogi akadémia felállítását, mely 1924-ben valósult meg. Hollandiában már a háború előtt, de különösen annak éveiben nagy tekintélyre tettek szert a különböző békemozgalmak, pacifista szervezetek, közöttük a Németalföldi Háborúellenes Tanács, mely a háború kitörésének pillanatában adta közzé „minimális programját”. Ebben nemcsak a területi integritás tiszteletben tartása és a fegyverkezés csökkentése mellett foglalt állást, hanem a gyarmatokkal való kereskedelem szabadságát is követelte, védve ezzel Hollandia gyarmati érdekeit.

A holland parlament népszövetségi vitájára a hagyományos pacifista érvek mellett a hatalmi szempontok mérlegelése nyomta rá a bélyeget. Dresselhuys, a holland békemozgalom liberális vezére nem mellőzte annak hangsúlyozását, hogy egy esetleges háborúban, mely a Népszövetséghez való csatlakozásból származhat, Hollandia és gyarmatai teljességgel védtelenek lennének. A Forradalomellenes Párt szónoka szerint viszont a semlegesség megőrzése egyre nehezebb, egy jövőbeni háborúban Hollandia éppen a Népszövetség segítségével állhatja meg a helyét. A Keresztény Történelmi Párt vezetője szerint csak akkor érdemes Hollandiának belépnie a Népszövetségbe, ha abban a központi hatalmak is helyet foglalnak és a versailles-i béke türethető feltételeket szab a legyőzötteknek, azaz ha a hatalmi ellentétek maradványai is megszűnnek. A Római Katolikus Párt vezetője is bosszúállónak minősítette a békeszerződést. Az aggodalmak fő forrása az volt, hogy egy újabb hatalmi ellentét kiéleződése Hollandia semlegességének lábbal tiprását vonhatná maga után. Egyedül a szociáldemokraták vezére, Troeltsra foglalt állást minden fenntartás nélkül a Népszövetséghez való csatlakozás mellett.

A felhozott aggályok ellenére a parlament mindkét háza csekély ellenszavazattal jóváhagyta a csatlakozást. Ebben nem annyira a humanista érvek mint inkább az elszigetelődéstől való félelem és főképpen az ázsiai gyarmatbirodalom megtartásának érdekei voltak a fő tényezők. Ez különösen akkor vált nyilvánvalóvá, amikor kezdetben Hollandia nem kapott meghívást az 1921-ben kezdődő washingtoni konferenciára, ahol a gyarmatok kérdése került napirendre. A holland kormány sürgette a meghívást, és a belga, portugál állam képviselőivel együtt csakhamar helyet is kapott annak munkálataiban. Amikor a négy nagyhatalom csupán egymás érdekeinek tiszteletben tartására vállaltak kötelezettséget, a holland külügyminiszter sürgette, hogy a kis országok csendes-óceáni birtokaira is terjesszék ki. A négy hatalom külön jegyzékben biztosította Hollandiát, hogy csendes-óceáni érdekeit tiszteletben tartja. Az Indonézia feletti holland gyarmati állam, melyet ekkor már nemcsak az európai kereskedelmi behatolás, hanem a japán konkurrencia ellen is meg kellett védeni, az egyik legfőbb biztosítéka lett annak, hogy Hollandia a jövőben nem maradhat kívül a hatalmi konfliktusokon.

A történelem iróniája volt, hogy a két kis állam Népszövetséghez való csatlakozásának első hasznos gyümölcse az egymás közt felmerülő ellentétekben való közvetítés lett. Az 1839-es egyezmények revíziója nemcsak a belga semlegesség jogi feladását jelentette, hanem azoknak az igényeknek a megvalósítását is, melyeket Belgium egyes holland felségjog alatt álló területekre formált. A belga állam az 1815-ben tőle elcsatolt keleti te-

rületeit, Eupen és Malmédy körzetét a versailles-i szerződésben visszanyerte, de szeretne volna a holland Limburgot is megszerezni, hogy a Rajnához közelebb jusson. Az Escaut feletti ellenőrzés biztosítására ugyan csak szeretne volna megkapni Flandriának még a XVI. században holland uralom alá került északi csücskét is. Követelései a holland kormány és közvélemény heves ellenállásába ütköztek. A versailles-i békekonferencia által kiküldött 14 tagú bizottság közvetítő tevékenysége nem járt sikerrel, a kétoldalú tárgyalások is nagyon elhúzódtak, Belgium hiába kérte az Escaut nyugati torkolatához való kijutás biztosítását. Bizonyos kompromisszum született az 1925-ös egyezményben. Hollandia elismerte az 1839-es egyezmények érvényének megszűntét, az Escaut hajózható állapotban tartására holland—belga vegyes bizottság alakult, de területi és más engedményről nem volt szó. Az egyezmény nem elégítette ki Belgiumot, ugyanakkor a holland közvélemény és parlament számára elfogadhatatlan volt, és nem is ratifikálták. A holland—belga viszony a 20-as években meglehetősen hideg maradt, és csak a világgazdasági válság, majd a nagyhatalmi ellentétek éleződése, a fasiszta veszély fogja közelebb vinni egymáshoz a két kis országot.

Belgium kezdetben jelentős szerepet játszott a Népszövetség működésében, 1920—26 között minden évben beválasztották a Tanácsba, és ott mintegy a kis államok érdekeinek a szószólójaként tevékenykedett. Népszövetségi politikájának lényege az egyensúlyozás és a kiegyenlítő-közvetítő szerep vállalása volt azon hatalmak között, melyek befolyást gyakoroltak sorsára. Mint az Amerikai Egyesült Államok adósa (körülbelül fél milliárd dollárral tartozott) Belgium nem kevés szállal volt kötve az amerikai politikához. Mint gyarmattartó hatalom, igyekezett konkokhoz jutni a szétdarabolt volt német gyarmatokból. Még 1919-ben Belgium megosztzkodott Angliával az afrikai német gyarmatok felett, Ruanda és Urundi mint mandátumos terület Belgium kezébe került és jogait a Népszövetség Tanácsa is elismerte. Ugyancsak érdekelve volt a német jóvátétel megfizetésében, de e téren a kérlelhetetlen francia állásponttal szemben az amerikai politika vonalát követte, és Németország fizetőképességének megőrzésére törekedett, csatlakozva a Dawes- majd a Young-tervhez. Belgium részesedése a német jóvátétel összegéből 8⁰/₀ volt, tehát távolról sem volt oly mértékben érdekelve Németország gazdasági kiszipolyozásában mint Franciaország, amelynek részesedése 52⁰/₀ volt.

Belgium annyiban is kifejezte és képviselte a Népszövetség hangadó tőkés hatalmainak általános érdekeit, hogy aktívan részt vett a Szovjetunió elszigetelésére és aláaknázására irányuló akciókban. Az 1921-es bruxelles-i konferencia összehívásában a belga tőkésék is kezdeményező szerepet játszottak. Amint ismeretes, az éhező Szovjetunió megsegítését a konferencia a cári Oroszország tartozásainak átvállalásától akarta függővé tenni. A francia—belga olajtröszt a hágai konferencián is a tőkés restauráció lehetőségeit kereste a Szovjetunióval való tárgyalásaiban.

A belga politika csakhamar megérezte a versailles-i rendszerben bekövetkező szakadásokat, belső ellentéteket. A kis állam Angliától és Franciaországtól várta azt a támogatást, mely megvédi egy újabb agressziótól, és a háború után mindkét nagyhatalommal védelmi szövetséget akart kötni, de minthogy Anglia húzódozott, csak a belga—francia szövetség jött létre 1920-ban. Bevallott célja az volt, hogy a Rajna balpartjának katonai meg-

szállására vonatkozó technikai kérdéseket rendezze, a katonai záradék titkos maradt. E szövetség kibővítésére irányuló 1922-es cannes-i konferencia, mely Anglia és Belgium között folyt, eredménytelenül végződött, mint-hogy Anglia és Franciaország között az ellentétek ekkor már meglehetősen nagyok voltak.

A 20-as évek közepéig Belgium számára Franciaországon kívül nem volt más támasz. A belga külpolitika híven követte a francia diplomácia lépéseit, amikor kitört a Ruhr-konfliktus. 1923 elején Franciaország Belgiummal közösen küld jegyzéket Németországhoz, majd közös francia—belga katonaság szállta meg a Ruhr-vidéket, közösen utasították vissza a nemzetközi döntőbíróóság összehívására irányuló német kérést. A Ruhr- és a rajnai kérdésben a francia és a többi nyugati hatalom közti vitákban Belgium igyekezett bizonyos egyeztető szerepet is vállalni, és különösen az angol—francia—belga egyezmény megkötését szorgalmazta. 1925-ben a locarnói egyezmények aláhúzták Belgiumnak a nagyhatalmaktól való többoldalú függését, amikor a rajnai garanciális egyezményben Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország vállalt kezességet a belga állam sértetlenségéért. Ugyanakkor Belgium Németországgal döntőbíróági egyezményt kötött, és ezzel a német állam mint önálló tényező lépett be újra a belga külpolitikába.

A belga—német kapcsolatok terén már a megelőző 1924-es esztendő változást hozott. Sikerült ekkor gazdasági egyezményt kötni a német állammal, mely vámkedvezményeket biztosított a szabad kereskedelmi politikát folytató Belgium számára. Franciaországgal szemben nehezebben tudott Belgium hasonló eredményt elérni. A déli irányú kereskedelmet ugyan elősegítette az 1921-ben megkötött belga—luxemburgi gazdasági unió, de a francia érdekek és főleg a francia protekcionista vámpolitika nem kevés gondot okozott, hosszas tárgyalásokhoz vezetett. Az 1927-es belga—francia gazdasági egyezmény előnyeit a kapitalizmus viszonylagos stabilizálódása idején csak rövid ideig élvezhette a belga gazdaság, a világválság csakhamar új helyzetet teremtett.

Már a válságot közvetlenül megelőző években kibontakoztak az új hatalmi erőviszonyok körvonalai, a válság csak betetőzte a versailles-i rendszer csődjét. A kis államok egyre talajtalanabbá váltak, minthogy az az egyensúly, melyre politikájukat építették, látszólagosnak bizonyult. Nemcsak gazdasági, hanem politikai megfontolások is közrejátszottak a kis államok gyors egymáshoz való közeledésében. 1930 végén Belgium és Hollandia a skandináv országokkal megkötötte az oslói szerződést, melyhez Finnország is csatlakozott. A holland és a belga állam viszonyában is fordulat kezdett beállni, a kölcsönös gazdasági előnyökről folyó tárgyalások 1932-ben megegyezésre vezettek. Az ebben az évben lefolyt genfi leszerelési konferencia kudarca, az ugyanakkor tartott lausanne-i értekezlet a német jóvátétel ügyében, melyen immár nem Németország hanem Franciaország volt a háttérbeszoritott, elszigetelt fél, mind arra utalt, hogy a nagyhatalmak érdekvonalainak csomópontjában fekvő két kis ország új helyzettel találta magát szembe.

A tanácstalanság és védtelenség jelei erősen kiütözköztek már Hitler hatalomra kerülése előtt is, a holland és belga burzsoá pacifizmus válságba került, a versailles-i rendszerre hangolt politika felmondta a szolgálatot. A belga parlament 1930-ban törvényjavaslatot fogadott el az ország ka-

tonai védelmének megerősítéséről, és Hitler hatalomra kerülése után a holland liberális demokraták és szociáldemokraták is az újrafelfegyverzés mellett szálltak síkra. Belgium helyzete különösen kényes volt, mert a fasiszta Olaszország vállalt kezességet érte Locarnóban. Ilyen körülmények között nem maradt más a belga diplomácia számára, mint egy új önként vállalt *semlegesség* hangoztatása. Hymans külügyminiszter 1931-es beszédében kiemelte, hogy országa mindig megvédi területét és épségét, de más célokból nem fog fegyvert. Egy évvel később az egyik volt miniszterelnök még világosabban határozta körül a belga álláspontot: „Országunk az önkéntes semlegesség politikáját gyakorolja.” E külpolitikai irányzat egyik következménye a semlegességi törekvések legfőbb formai akadályának, az 1920-as francia—belga katonai egyezménynek az átértelmezése. Hymans külügyminiszter világosan kijelentette, hogy a locarnói egyezmények után a francia—belga szövetség elveszítette katonai jellegét és pusztán technikai jelentőségűvé vált. A francia szövetség egyébként a flandriai támadásának állandó céltáblája volt, és a vele szembeni állásfoglalás belpolitikai célokat is szolgált.

Hitler hatalomra jutása után Belgium gyorsította az iramot, mellyel a francia orientáció vonaláról letérni igyekezett, hogy ne adjon ürügyet a német fasizmus ellenséges fellépésére. Különösen 1935 után vett nagy fordulatot a belga külpolitika. Egyrészt a németek Saar-vidéki akciója, majd a rajnai övezet megszállása és a franciák gyengesége, melynek szerves részeként fogta fel a belga diplomácia a francia—szovjet paktumot is, másrészt a francia népfront győzelme növelte az aggályt, hogy Belgium bevonódik egy jövődi háborúba. 1936-ban Spaak, az új külügyminiszter sietve jelentette ki, hogy „kizárólag és teljesen belga” külpolitikát kíván folytatni. Ezt III. Lipót király is kihangsúlyozta és a holland, svájci külpolitikában jelölte meg a követendő eszményt. Ekkor már a múlté volt a francia—belga egyezmény is, melyet még 1936 elején felmondott a belga kormány. A belga és holland állam még jobban közeledett egymáshoz és 1937-ben az osztrák államok újabb szerződést kötöttek, melyhez Belgium is csatlakozott.

A nyugati hatalmak tehetetlenségére a belga kormány és közvélemény akkor kezdett rádöbbsenni, amikor a rajnai ügy kapcsán maga is közszemlére került az események. Miután a németek felrúgták a locarnói egyezményt, a francia kormány erélyes fellépésre szólította fel Belgiumot. A belga kormány erre olyan feltétellel volt hajlandó, hogy Nagy-Britannia és Franciaország közös akcióba kezdenek. Sem ez nem következett be, sem a Népszövetség állásfoglalásának nem volt fogamatja. A francia és angol kormány viszont világosan kifejezésre juttatta álláspontját Belgium kérdésében, amikor 1937. április 24-i nyilatkozatukban tudomásul vették a belga állam eltökéltségét területének megvédésére mindenféle agresszor ellenében és ama álláspontját, hogy nem enged átvonulást területén idegen csapatoknak és semminemű haditámaszpontot nem tűr meg. Ezzel ugyan feloldották Belgiumot a Locarnóban vállalt kötelezettségei alól, de a Belgium iránt vállalt kötelezettségeiket is semmisnek nyilvánították. Ez nem kevesebbet jelentett, mint Belgium magára hagyását, a fasiszta Németországnak való kiszolgáltatását. A „benemavatkozás” politikája már az Anschluss előtt hathatósan működött, és első áldozata — legalábbis elvi síkon egyelőre — a kis Belgium volt.

A belga és holland állam ki volt szolgáltatva Hitlernek, és az ugrásra kész farkas szájából kellett hallaniok az épségük garantálására vonatkozó hazug szavakat. Hitler taktikájának egyik kelléke volt az az 1937-es nyilatkozata, hogy Hollandia és Belgium semlegességét tiszteletben szándékozik tartani, sőt ilyen értelmű szerződést is felajánl. A holland külügyminiszter egy ilyen szerződést nem látott összeegyeztethetőnek országa semlegességével, és visszautasította az ajánlatot.

Az Ausztria és Csehszlovákia elleni agresszív lépések mély benyomást keltettek Hollandia és Belgium közvéleményében és a tehetetlenség érzése fokozódott. 1939 augusztusa végén a belga király az oslói államok nevében deklarációt tett közzé, melyben felhívta a nagyhatalmakat a béke megőrzésére. Sem III. Lipót belga, sem Vilma holland királynő nem sokat ért el azzal, hogy felajánlották közös jó szolgálataikat a közvetítés érdekében. Lengyelország megtámadásával és az angol, francia hadüzenettel megindult a második világháború, melyben az egymással szemben álló imperialista hatalmak ütközőpontjában fekvő kis államok a felvonulás terep és az áldozat sorsára voltak ítélve.

Hogy Belgium, Hollandia és Luxemburg milyen esélyekkel nézhetett szembe a támadás veszélyével, az belső antifasiszta egységüktől és védelmi készségük fokától függött.

Mind Belgiumban, mind Hollandiában a parlamentarizmus bizonyos átalakuláson ment keresztül az első világháború után, aminek egyik jele volt, hogy egy párt nem tudta a kormányzatot úgy monopolizálni mint korábban, és rendszerint koalíciós formában uralták a politikai életet. Ennek egyik okát a gazdasági depresszió majd a világválság talaján keletkezett társadalmi feszültségben kell látni. A devalváció, az alacsony munkabérek okozta elégedetlenség mindkét országban jelentős tömegeket vonzott a szociáldemokrata és kommunista pártok táborába. A Belga Munkáspárt már az 1919-es választáson 40-ről 70-re növelte parlamenti képviselőinek számát. A háború utáni forradalmi hullám Belgiumban is érezte hatását, 1919-ben 170 000 volt a sztrájkolók száma, 1920-ban 290 000-re növekedett. A katolikus bankár, Thennis által 1921-ben vezetett katolikus-liberális kormány bukása után kiírt 1925-ös választás eredményeképpen megjelent az első két kommunista képviselő is a parlamentben. Az elkövetkező évtizedben a szocialista párt nem vett részt a kormányalakításban. Ellenzéki álláspontját főleg a belga munkásság mozgalmi határozta meg, melyek csúcspontjukat a nagy 1929—32-es világválság idején érték el. Amikor a Renkin kormány az államháztartás deficitjének csökkentése érdekében a nyugdíjakhoz nyúlt, 1932 júliusában hatalmas sztrájk bontakozott ki. Kezdeményezői Borinage bányászai voltak, innen terjedt Hainaut és vallon Brabant felé. A sztrájkolók száma csakhamar túlhaladta az 50 000-et, mindenütt elszánt sztrájkorség védte a munkásság akcióját. A csendőrséget és a hedsereget mozgósították, hogy le tudja verni a sztrájkot, de ez sem akadályozhatta meg a kormány bukását. Az 1932 októberi választáson a Munkáspárt 3, a kommunista párt 2 új mandátumot nyert. A gazdasági, pénzügyi zavarok 1934—35-ig elhúzódtak, és ekkor újból kormányválsághoz vezettek.

Hollandiában a 20-as évek gazdasági válságához nagymértékben hozzájárult az ország legfőbb piacának, Németországnak a meggyengülése és az északamerikai, japán konkurrencia megerősödése a gyarmati kereske-

delem terén. 1923-ban a kormányválság a Forradalomellenes Párt fejét, Colijn-t juttatta a miniszterelnöki székbe, aki a protestánsok és katolikusok koalíciójára támaszkodott. Ez az egység csakhamar megbomlott, amikor a nem katolikus pártok támadást indítottak Hollandia vatikáni diplomáciai képviselője ellen. 1925-ben adminisztratív kormány jött létre, de a vatikáni probléma csak nem nyert megoldást. A világválság okozta elégedetlenség láttán a liberálisok és a klérikalikusok egységfrontba tömörültek és 1923-ban kifejezetten konzervatív programmal újra Colijn került kormányra. A következő 1934-es nagy amszterdami, rotterdami sztrájkok és barrikádharcok, a holland munkásmozgalom fejlődésének e kiemelkedő állomásai, jól mutatták, hogy az uralkodó osztály tömörülésében megnyilvánuló „egység” milyen gyenge alapokon nyugodott. A reakciós államvezetésben semmi változás nem következett be az országnak Hitler által való megtámadásáig.

Belgiumban az uralkodó rétegek tanultak egyet-mást az elmúlt évek eseményeiből. Maga a burzsoa közvélemény is kormányzati reformokat sürgetett a parlamenti viták terméketlensége láttán, ugyanakkor a pénzügyi manipulációk által okozott botrányok nagyban csökkentették a vezető pártok tekintélyét. A válság által felfokozott társadalmi ellentétek csak aláhúzták egy politikai megújulás szükségét. Az 1934-ben trónra került III. Lipót király a következő esztendőben egy louvaini egyetemi tanárnak, a Banque Nationale érdekelttségébe tartozó, eddig nem kompromittált politikusnak, P. van Zeelandnak adott megbízatást kormányalakításra. Zeeland a szociáldemokrata Henri de Man és P. H. Spaak támogatását megnyerve a három nagy pártra építette kormányát, melynek célját a gazdasági bajok felszámolásában, új kereskedelmi piacok felhasználásában jelölte meg. Mindenekelőtt a Szovjetunióval való kereskedés kiszélesítéséről volt szó, ami függvénye volt annak, hogy Belgium 1935. július 12-én felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Zeeland gazdasági intézkedéseinek jelentőségét nem szabad túlbecsülni, inkább a tőkés gazdaság átmeneti prosper folyamatáról volt szó.

1936-ban a parlamenti választásokon a három kormányzó párt mandátumokat veszített, viszont a kommunista párt 9-re növelte képviselőinek számát, ugyanakkor jelentősen előre törtek a szélső jobboldali pártok, a fasizálódás tényezői. Zeeland második kormánya mindjárt szembe találta magát a júniusi sztrájkmozgalommal, mely a francia tömegmegmozdulásokat követően Antwerpen kikötőjében vette kezdetét. Innen áterjedt a bányákba majd több iparágba, sőt az állami alkalmazottak is részt vettek benne. Szervezésében immár jelentős része volt az erősödő kommunista pártnak. A kormány engedni volt kénytelen, a sztrájkolók elérték a fizetett szabadságot, kiharcolták a 32 francos napi bérminimumot és azt, hogy az egészségre ártalmas iparágakban a munkahét ne terjedjen túl a 40 órán. A kormány, hogy megnyugtassa a tömegeket, szociális demagógiához folyamodott. Ugyanakkor a demokráciát támadó szélső jobboldal vitorlájából úgy akarta kifogni a szelet, hogy terveket dolgoztatott ki a parlamenti mechanizmus javítására.

Belgiumban és Hollandiában a szélső jobboldali erők fő táptalaja a *flamand nacionalizmus*, illetve az ezzel szövetséges holland Nagy-Németalföld mozgalom volt. Közös gyökerük az első világháborúban kibontakozott flamand „aktivizmus” volt, melyet a német megszállókkal való

együttműködés kompromittált. Káderei jelentős számban menekültek Hollandiába, ahol csak attól kezdve fejtettek ki hatást, ahogy a belga-holland területviták hatására a Nagy-Németalföld eszme tért hódított. E holland sovinszta mozgalom központja Nijmegen katolikus egyeteme volt, és különösen az 1925-ös belga—holland egyezmény után kapott erőre, mely ellen az összes holland burzsoa körök tiltakoztak. A *holland Nagy-Németalföld mozgalom*, mely a régi történelmi Németalföld egységének helyreállítását tűzte ki célul a flamand—holland nyelvterület egysége alapján, a 30-as évek elején határozottan kettévált. Egyik szárnyának szellemi vezére P. Geyl történész professzor volt, aki 1920—33 között Londonban oktatott, majd Utrechtben kapott katedrát, ahol a korábbi nyomokon haladva, az etnikai azonosságot hangsúlyozta történelmi műveiben. Ennek ellenére nem vált a fajelmélet hívévé, a polgári demokratizmus talaján maradt, sőt később egy intellektuális antifasizmus jellemezte tanítványaival együtt. A másik kiágazás a holland nemzeti szocialista párt volt, mely vezetőjével, Musserttel az élén a német fasizmussal való kollaborálás tényezőjeként szerepelt.

A német megszállásig Belgiumban nem volt ilyen, a totalitárius fasizmust és a Hitlerrel való összeműködést nyíltan hirdető párt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy itt kisebbek voltak a fasizálódás tényezői mint Hollandiában. A 30-as években két politikai erő képezte a fasizmus belső tartalékát, az 1933-ban létrehozott *Flamand Nemzeti Szövetség* (V. N. V.) és az 1936-ban színre lépő Degrelle-féle *rexizmus*. Az első 16, a második 21 mandátumot szerzett az 1936-os választáson, ami nem jelentéktelen szám, ha tekintetbe vesszük, hogy a liberális pártnak is csak 23 parlamenti képviselője volt.

Az 1921-es esztendő nemcsak a férfiak általános választójogát és a 8 órás munkanapot hozta meg, és a sztrájkjog kiszélesítését eredményezte, hanem a flamand kérdésben is fontos határkö volt. A háború utáni demokratizálódási folyamat eredményeképpen megszületett a flamandok elvi egyenjogúsága, melynek legfőbb velejárója volt a flamandnak egyedüli hivatalos nyelvként való bevezetése 4 tartományban. Két év múlva a genti egyetem két nyelvűvé alakítása jelentette a flamand nyelvi mozgalom újabb sikerét. Az egyetem 1930-ban egy nyelvű flamand intézménnyé vált. 1932-ben törvények születtek az iskolai és közigazgatási nyelvhasználat szabályozására. A nyelvi mozgalom sikerei nem elégíthették ki a flamand nacionalistákat, akik minimális programként a külön flamand autonómia létrehozásáért harcoltak. A flamand nacionalizmus messze kiterjedt az 1933 előtti fő szervezeti keretén, a világháború alatt az „aktivistákkal” vállvetve harcoló „frontisták” pártján (Frontparti), és magában a Munkáspártban is támaszpontot épített ki.

A flamand nacionalizmus először a Joris Van Severen által 1931-ben alapított „dinaso” mozgalomban tett lépést a fasiszta jellegű szervezkedés terén. A másik ilyen szervezet a már említett Flamand Nemzeti Szövetség lett, mely az előbbihez hasonlóan a Nagy-Németalföld megteremtését tűzte ki célul, és a föderalista Belgiumért harcolt. Degrelle rexista szervezkedése nem a flamand mozgalomból, hanem a katolikus pártból indult ki. Noha ezzel szembefordult, kezdetben nem hirdetett nyílt harcot a parlamentarizmus ellen, általában Degrelle egyik legfőbb fogása az volt, hogy programját nem határozta meg világosan, és igyekezett kihasználni a tö-

megek szociális elégedetlenségét. Természetesen a rexizmusnak csakhamar színt kellett vallania, Degrelle Bruxellesbe való bevonulása azonban a neveltségességbe fulladt 1936 végén. A következő évben a flamand nacionalistákkal szövetségben Bruxelles-ben részleges választást kényszerített ki, de szövetségesei cserben hagyták, és teljes kudarcot szenvedett, a katolikus egyház megtiltotta, hogy hívei rá adják szavazatukat. Ezzel megindult a rexizmus felbomlása. Sikertelen fellépése csak arra volt jó, hogy megerősítse Zeeland kormányának helyzetét.

Amde a rexista veszély elmúltával a hagyományos kormányzó pártok közti ellentétek kiújultak, ami 1937 végén Zeeland lemondásához vezetett.

A német fasizmus agressziójának és a „furcsa háborúnak” időszakában, 1938—40 között mind Hágában mind Bruxellesben hiányzott a kívánt politikai stabilitás. 1939 júliusában Colijn negyedik kormánya lemondott és az ötödik kormányalakítása nem kapta meg a holland parlament második kamarájának bizalmát. Vilma királynő a Keresztény Történelmi Párt vezetőjét, D. J. de Geert bízta meg kormányalakítással. Geer, kinek kormányát a szociáldemokraták is támogatták, nagyon általános programnyilatkozatot tett „az eddig követett független politikáról”, és semleges álláspontja igazolása céljából sietett Németországba, hogy ott töltse a nyári szabadságát. Amikor a kormány augusztus végén a teljes mozgósításáról határozott, a miniszterelnök távol volt. Geer kormánya éppen a veszély idején mintegy kérkedett a semlegességével, feltételezve, hogy a náci Németország tiszteletben tartja Hollandia külön státusát. Éppen ezért Churchill 1940. január 20-i beszéde, melyben aktív antifasiszta állásfoglalásra szólította fel a semleges országokat, visszatetszést keltett a holland kormánykörökben, Kleffens külügyminiszter Hollandia semlegességét nemzeti érdekekkel támasztotta alá, és kimutatta, hogy az oslói államokkal együtt országa nagy hivatást vállalt a harcoló felek kibékítése terén. Aktív antifasiszta álláspontról csupán a kommunista párt bírálta a kormány és a vezető pártok veszélyes semlegességi politikáját, mely csak az agresszornak kedvezhet. Rajta kívül egyedül Anema professzor állt ki az első kamarában a megtámadott nemzetek megsegítése mellett.

Az összképhez az is hozzátartozik, hogy az a Hollandia, mely 1934-ben Portugáliával és Svájcjal együtt egyedül szavazott a Szovjetuniónak a Népszövetségbe való felvétele ellen, a finn háború idején a kizárás mellett foglalt állást és a „semleges” holland parlament rokonszenvét fejezte ki a finnek iránt és 100 000 guldent küldött a finn Vörös Keresztnek. Mi sem természetesebb, hogy a holland és belga szociáldemokraták a II. Internacionálé bruxelles-i konferenciáján a finn kérdésben a leghatározottabb szovjetellenes álláspontot foglaltak el. Talán még annyit, hogy Geer holland miniszterelnök Hollandia megszállása után legelső tennivalójának azt tekintette, hogy Londonból engedelmességre intse a holland népet a náci hatóságokkal szemben. Hogy a jó példával elől járjon, a „semlegességi” politika betetőzéséül a következő évben visszatért a megszállt Hollandiába!

Belgium a német támadás előestéjén nem volt oly nyugodt, mint amilyenek a holland uralkodó körök mutatkoztak. A kormányválságok sűrűn váltakoztak Zeeland lemondása után. Janson koalíciós kormánya csak fél évig működött, 1938—39-ben Spaak állott a kormány élén, akitől saját pártja, a Munkáspárt is megvonta a támogatást, minthogy a marxizmust

és osztályharcot tagadó reakciós álláspontja oly messzire ment, hogy a belga szociáldemokráciát is kompromittálta. Nemcsak bel-, hanem külpolitikája is nagy visszatetszést keltett, amikor Burgosba küldöttet menesztett, hogy felvegye a diplomáciai kapcsolatot Francoval, még mielőtt a spanyol polgárháború befejeződött volna. Végülis 1939 februárjában Spaak megbukott, és hosszú kormányválság következett be.

A parlamenti választás a konzervatív pártoknak kedvezett, a rexizmus alig néhány mandátumot tudott megtartani. Katolikus-szociáldemokrata kormány alakult Pierlot vezetésével, de a külügyminiszternek maradt Spaak miatt a Munkáspárt ellenzékbe vonult, melytől csak a háború kitörésekor állt el. Ekkor a végrehajtó hatalom, így a kormány szerepe is megnőtt a parlament rovására, a szeptember 7-i törvény egy sor kérdést a kormány hatáskörébe utalt a háborús helyzetre való tekintettel. Ez kétségkívül helyes lépés volt, mely megkönnyíthette a veszély elhárítására irányuló erőfeszítéseket, de önmagában nem volt képes elejét venni a meddő vitáknak, melyek a legválságosabb pillanatokban is zavarták az ország politikai egységét. A német támadás előtt két héttel a közoktatásügyi minisztérium átszervezésére irányuló tervezet okozott kormányválságot.

Mindezek ellenére a belga államvezetés nem szemlélte olyan közönyös nyugalommal az eseményeket mint a holland kormány. Szeptember 3-án már 16 hadosztály állott bevetésre készen, majd a következő napon a király maga vette kezébe a hadsereg legfőbb irányítását. Hogy a semlegeségi politikát ekkor még milyen rigorózan értelmezte a belga hadvezetés, arra mi sem jellemzőbb mint az, hogy a hadsereg kétharmadát Franciaországgal szemben a déli határoknál helyezte el, arra számítva, hogy a francia hadsereg ebben az irányban támadásra lendül Lengyelország megsegítésére. Szeptember vége felé, amikor az angol kormány a vezérkarok tanácskozását és összehangolását javasolja a belga kormánynak, a válasz karegóríkusán elutasító.

A keleti határra való hadseregátcsoportosítás csakhamar kezdetét veszti, bár a belga hadvezetés a semlegesség elvétől vezetettve még ezután is a francia határnál tart bizonyos egységeket és fenntartja az elavult de sok költséget emésztő erődítményeket. Sem az angol, sem a francia megbízottaknak nem sikerül lazítaniok a belga semlegesség merevségén mindaddig, amíg októberben a németek mintegy 70 hadosztályt nem helyeznek el nyugati határaikon. E szám november elején 85-re emelkedik és a berlini belga katonai attasé egy közeli német támadás veszélyéről tesz jelentést. Az Albert csatornánál katonai előkészületeket tesznek a támadás elhárítására, a holland és belga uralkodó pedig újból deklarálja országuk semlegességét és felajánlja jószolgálatait a hadban álló feleknek. Lipót király katonai tanácsadójával Hollandiába utazik, hogy megteremtse a szálakat a hadászati tervek összehangolására. Nem sok siker kíséri útját, a holland katonai vezetők a német támadásról szóló híreket nem veszik komolyan.

A holland semlegességi politika sokkal elvakultabb volt mint a belga, ami azért is súlyosan esett a latba a veszélyes időszak hónapjaiban, mert a holland katonai előkészületek jóval elmaradtak a belga mögött, úgyszólván alig folytak védelmi munkálatok, a politikai és katonai vezetés között mélyreható ellentétek dúltak. Egyedül az ország belsejének, főleg a fővárosnak a védelmére történtek intézkedések. A Vesting Holland-terv az ország keleti területét kiszolgáltatta a német támadásnak, úgyszólván

csak annyi ellenállást biztosított, mely lehetőséget ad a kormánynak és az államfőnek a menekülés megszervezésére. A hollandok fő erői és a belga védelmi vonal nem érintkezett egymással, a katonai összeműködés feltételei, holland részről az erre való készség is hiányzott.

Amikor november 8-án német páncélos és motorizált egységek érkeztek a belga határ közelébe, és a náci sajtó a semleges országok ellen dühödt támadásokat indított, a német invázió réme megdermesztette a belga kormányt és hadvezetést, és elrendelték az általános mozgósítást. Belga részről megkezdődtek a puhatolózások a várható francia és angol segítség méreteiről. Gamelin tábornok válasza meglehetősen általános volt, csak annyit árult el, hogy a francia sereg egységei a gyalogság sebességével tudnak előrenyomulni Belgium területén, mintegy az Antwerpen—Namur vonalig. A november 8—9-i krízis hatására megindulnak a tárgyalások az angolokkal és franciákkal, de a belga álláspont egy pontban hajthatatlan marad: a belga kormány hívása nélkül egy angol vagy francia katonája sem lépheti át Belgium határát.

Decemberben a berlini olasz követ és Ciano egyaránt figyelmeztetéseket adnak le a belga diplomácia részére egy közeli német támadás eshetőségéről. Nemsokára egy belga földön kényszerleszállást végrehajtó német repülő félig elégetett irataiból válnak világossá a hitleri hadvezetés tervei a két kis ország lerohanása, melynek fő iránya Maastricht felé mutat. 1940. januárjában a belga hadsereg újra teljes készületségben van, a király maga ellenőrzi az előkészületeket, 13-án szinte óráról-óra várják a német támadás megindulását. Spaak külügyminiszter ekkor is csak azt közli az angol és francia követtel, hogy Belgium megtámadása esetében igénybe veszik a szövetségesek segítségét, közvetlen segélykérésről azonban nincs szó. Daladier francia miniszterelnök azt válaszolja, hogy a belgáknak még a német támadás előtt kell a francia hadsereg támogatását felhasználniok. E szavak meghökkentették a belga minisztertanácsot, mely homályosan csak annyit tartott szükségesnek leszögezni, hogy az 1936 óta követett külpolitikai irányzathoz tartja magát. A veszély hatására sem adják fel Belgium vezetői a csökönyös semlegességi álláspontot, mely nem akadály a nácik előtt, ugyanakkor csökkenti az atlanti térség amúgy sem nagy védelmi lehetőségeit.

A kormány passzív semlegességi politikájával szemben állt a kommunista párt aktív semlegességi politikája, mely a védelmi előkészületeket, az összes erők mozgósítását követelte az agresszió elhárítására és helytelenítette a semlegesség formai értelmezését, melyet a katolikus egyház tekintélye is alátámasztott. Van Roey bíboros egyenesen bűnnek minősítette a haza megtámadását megelőző védelmi intézkedéseket, hacsak nem az ország létét „közvetlenül” fenyegető veszély ellen irányulnak, és a semlegesség által a nemzetre rótt kötelezettségek hű teljesítéséért szállt síkra. A háború utáni belga polgári felfogás is bírálja azt a zsákutcát, melybe a szűklátókörű semlegességi politika vezette az országot, és a határozott francia, angol irányú szövetségi politika elmaradását hiányolja. Nem helyteleníti azonban a belga kormány azon intézkedéseit, melyekkel a „furcsa háború” módszereit Franciaországból átplántálva a németbarát sajtóval együtt csapást mért a baloldalra is, és a Drapeau Rouge megjelenését akadályozta. A közvélemény kommunistaellenességét e felfogás a finnországi háborúval igyekszik alátámasztani, mely egy táborba tömörítette a

szociáldemokratákat a rexistákkal. A Libre Belgique katolikus lap a finnországi eseményeket a kerekék első nyikorgásának jellemzi a „Hitler-Sztálin szövetség által oly okosan összetákoltt gépezetben”, és Finnország megsegítését a fasiszta Németország elszigetelése szempontjából is sürgeti. A burzsoa közvéleményben teljes zavar uralkodott, a kommunistaellenesség sem volt egyértelmű, volt olyan képviselő, aki a parlamentben azzal állott fel, hogy a Szovjetunió nincs Belgium határainál, viszont Németország ott van.

Ennek a ténynek és a belőle származó veszélynek a tudata csak lassan hatolt be az állam és hadsereg legfelső vezetésébe, de immár bizonyos eredményekre vezetett. Mindenekelőtt a legyezőszerűen széles frontra szét húzott belga hadsereg átszervezése történt meg Van den Berg tábornok javaslatára. A fő erőknek egyes pontokra való összevonása nagyobb lehetőséget biztosított a német offenzíva elhárítására. Ugyancsak a francia és angol hadsereggel való összeműködés gondolata is egyre jobban foglalkoztatta a belga hadvezetést, mely a hollandok felé fokozta a kezdeményezést ilyen értelemben.

Dánia és Norvégia megtámadása után a francia és angol diplomácia érezhető nyomást gyakorolt, hogy Belgium engedje katonáit területére, és a két hatalom követeli ultimátumszerű kérést terjesztett az április 10-én kora hajnalban felébresztett Spaak külügyminiszter elé, aki az ügyet az állam és a hadsereg legfőbb vezetői elé terjesztette. Az összeült tanácskozás az angol-francia követelést elfogadhatatlannak nyilvánította, és ezt a minisztertanács is jóváhagyta a délelőtti órákban, nyilatkozatában pedig kifejezte eltökéltségét „a függetlenségi és semlegességi politika” folytatására. Hogy nyomatókat adjon szavának, a francia határon bizonyos elővigyázati intézkedéseket rendelt el. Mindezt egy hónappal a német agresszió előtt!

Az utolsó hetek az előkészületek fokozásának jegyében teltek el. Május 9-én a titkos híradások jelzik a nácik hadigépezet várható megindulását. Az éjszakai órákban riadókézsültséget rendel el a belga hadvezetés, a szabadságolt katonákat visszahívják. 10-én hajnali 5 órakor holland részről jelentik, hogy német repülőgépek megkezdték a repülőterek bombázását, majd csakhamar megérkezik a hír, hogy német csapatok hatoltak be az Ardennekbbe. Repülőgépek sötétítik el Limburg tartomány egét, a szírenák megszólalnak, a fővárosra ráhullanak az első bombák. Belgium és Hollandia inváziója kezdetét veszi.

A kis országok áldozatai lettek a német fasizmus egész Európa meghódítására irányuló agressziójának. Letiprásukért azonban felelősek azok a vezető nyugati hatalmak is, melyek a „benemavatkozás” politikájával bátorították az agresszort, majd mikor Lengyelország megtámadása után hadat üzentek neki, képtelenek voltak megvédeni nemcsak a kis államokat, melyekért garanciát vállaltak, hanem magukat is. Franciaország, Anglia felemás külpolitikája és a Népszövetség tehetetlensége döntő szerepet játszott annak a merev semlegességi politikának kialakításában, mely különösen Hollandia esetében az agresszió veszélyének nagymértékű lebecsüléséhez vezetett. A belga államvezetés legalább arra törekedett, hogy a maga eszközeivel önként vállalt elszigeteltségében is megfelelő színvonalon tartsa katonai felkészültségét, és a német támadást mintegy 600 000 belga katona várta. Belgium, Hollandia és Luxemburg semlegességi poli-

tikája olyan sajátos védekezés volt a német hódítás ellen, melynek hátterében a nyugati fasizmus-ellenes hatalmak gyengesége állott.

Churchillnek igaza volt, amikor e semlegességi politikával kapcsolatban azt mondta, hogy akik azt hiszik, hogy a krokodil azokat eszi meg utoljára, akik jól táplálják, csalódnak, Arra azonban nem adott választ, hogy a krokodil honnan termett és hogy akik utolsó pillanatban megijedve elálltak táplálásától, képesek-e eltávolítani a veszedelmes ragadozót?

BELGIUM A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN (1945—1960)

A modern Belgium gazdasági életére legjellemzőbb tőkekoncentráció megdöbbentő tényeit a hivatalos statisztika átlagszámái meglehetősen ügyesen rejtik el. 1959-ben a hivatalos kimutatás szerint az ország vállalkozóinak száma felülmúlja az impozáns 134 000-es számot. Ámde ha a részadatokat megnézzük, kiderül, hogy ebből 92 396 „vállalat” nem foglalkoztat többet mint 159 882 bér munkást, tehát átlagosan még kettőt sem! A legtöbb munkást, csaknem félmilliónyt az a 347 vállalat foglalkoztatja, mely a vállalatok 0,26%-át teszi ki. Részletes adatok az egyes kategóriákra:

	Vállalkozók száma	Százalék	Munkások száma	Százalék
5 munkásnál kevesebb	92 396	68,68	159 882	9,04
5— 19 munkás	29 295	21,78	267 085	15,11
20— 49 munkás	7 780	5,78	238 391	13,48
50— 99 munkás	2 602	1,93	179 703	10,17
100—199 munkás	1 317	0,98	182 637	10,33
200—499 munkás	792	0,59	242 123	13,70
500 munkásnál több	347	0,26	497 966	28,17
	134 529	100	1 767 787	100

A fentiekből kiderül, hogy a belga munkásság 60%-a 1959-ben olyan üzemben dolgozott, amelyek legalább 100 munkást foglalkoztattak. A tőkekoncentráció ugyanígy lemérhető a részvénytársaságok tőkerejének megoszlásából is. A mintegy 12 000 kisebb részvénytársaság az összes tőke 14%-ának birtokosa, míg a 296 legnagyobb társaság az összes tőke több mint 60%-át tartja kezében.

A déli vallon szénmedence ipartörténete nem más mint a bányák összeolvadásának sorozata, mely már a múlt század második felében megindult, és az elmúlt évtizedekben nagy lendületet vett. 1880-ban még 164 szénbánya működött Belgiumban, számuk 1930-ban 93-ra csökkent, 1957-ben már csak 60 volt, míg a folyamatos összevonások és bezárások révén 1961 elejére 39-re olvadt. A széntermelés négyötödét azok a bányák adják, melyek a nagy ipari vagy pénztrösztök egyenes ellenőrzése alá tartoznak (Brufina, Société Générale, Sofina, Cofinindus stb.). A koncentráció hasonló méreteiről tanúskodnak más iparágak is. Ha például a sörgyártást vesszük, mely a belgák mindennapi italát biztosítja, érdekes kép tárul elénk: 1910-ben a sörfőzdék száma 3349 volt, ez már 1930-ban 1222-re csökkent, míg 1961 januárjában már csak 398-at tartottak nyilván.

Köztudomású, hogy Belgiumban viszonylag nagy a kiskereskedők száma a lakossághoz képest, mégis főleg az utóbbi évtizedekben rendkívül nagy befolyásra tettek szert a nagy üzletek. A legrégebbi cégnek, a Delhaize-nek 1961-ben 1872 üzlete volt, a „Bon Marché” és az „Innovation” nevű cégek, melyeknek együtt mintegy 20 eladási helye van, több eladási vállalatot ellenőriznek együtt: Prisunic, Uniprix, Priba.

A bankok koncentrációja is óriási arányokat öltött az első világháború után. Az 1882-ben alapított Société Générale de Belgique leányvállalatai gyorsan fuzionáltak, majd 1928-ban Banque d'Outremer beolvastásával a Société Générale a kongói pénzügyek legnagyobb része feletti ellenőrzést is megszerezte. Ugyancsak 1928-ban nőtt óriásbankká a Banque de Bruxelles, mely az előzőhöz hasonlóan ügynökségekké vagy leányvállalatokká alakította át vidéki bankjait. A harmadik nagybank, a Kredietbank az első világháború után jött létre, 1928-ban olvasztotta össze fiókjainak nagy részét, majd az állam segítségével szerveződött újjá. Ez a Boerenbond (Parasztszövetség) bankja.

A monopoltőke legtöbbszörre az ipari hitelek segítségével jött létre. Ez az eset a Société Générale fejlődésében, melyet az jellemez, hogy a bank részt vett ipari vállalatok létesítésében és finanszírozásában. Néha az ipari vállalat vált a trösztök magjává, pl. a Solvay, mely később egy bankot csatolt magához. Néha egyes vállalkozók egyesültek bizonyos új iparágak, a villamos, vasút, áramszolgáltatás létrehozása céljából (Empain csoport és a Sofina). Végül a bankárok és ipari vállalkozók közötti meg egyezések is trösztökhöz vezethettek (pl. a Banque de Bruxelles szövetsége a Coppée—Wrocqué majd a Ougrée—Marhaye csoporttal). A második világháború után a különbségek egyre inkább elmosódnak, az egyes csoportok holdingjai ellenőrzik az egész csoportot és a bankokat. A legnagyobb részvényesek e szűk csoportja a fináncoligarchia fő erejét képezi.

Az egyes csoportok gazdasági hálózata rendkívül széles és bonyolult. A Société Générale 12 bankot tart ellenőrzése alatt (nagyraoszt külföldiek) és 6 külföldi bankban van részesedése és több másban érdekelttsége. Több hiteleműveletekre specializált társaságot és mintegy 8 biztosító társaságot ellenőriz. A bányászatban, vasiparban, villamosiparban, tengeri szállításban és a többi legfontosabb iparágakban óriási területeket tart a kezében és érdekelve van az atomipar fejlesztésében is. Óriási tőkét investál az USA-ban, Kanadában és másutt. A Société-ben erős tőkével van képviselve a katolikus egyház, a királyi család és az előkelő belga „nagy családok”.

A finánc-tőkés csoportok között speciális helyet foglal el a Boerenbond, melynek tőkéjét a kisparasztok megtakarított pénze szolgáltatta. 1890-ben, az agrárkrízis idején alapították azzal a hivatással, hogy az eladósodott parasztokat segítse. A flamand parasztok számára vetőmagot, trágyát stb. szerzett be, és laza szövetkezeti keret volt. Vezetésében a katolikus papság játszott fő szerepet. Már 1930-ban 127 859 tagja volt, akik helyi szervezetekben tömörültek. Fejlődésében előre vitte a mezőgazdasági hitelszövetkezet kiépülése is. Megalapítói csakhamar miniszterek lettek. Az első világháború után a parasztok betétjeit ipari és pénzügyi téren hasznosították és egyre több vállalatot vásároltak meg. 1925—30 körül egy erős fináncoligarchia épült ki a Boerenbond vezetésében. Immár azokat a mezőgazdasági gépeket adták el a parasztoknak, melyeket a Boerenbond

gyárai készítettek, azokat a mezőgazdasági termékeket adták el a parasztnak konzerv és textilnemű formájában, melyeket azoktól vásároltak össze. Az a tőkés csoport, melynek szénbányája volt Magyarországon, gyémánttelepe Afrikában és bányája Jugoszláviában, egyre jobban eltávolodott a mezőgazdaságtól, legfeljebb azzal teremtett új kapcsolatokat a faluval, hogy szaporodó bankjainak hálózatát ide is kiépítette. A második világháború után a Kredietbank vezetésével a tőkés csoport elsősorban a banktevékenységre állt át. Sajátos újítása a „beruházási trösztök” létrehozása, a kisemberek hitelét azzal akarja visszaszerezni, hogy nem egyének, hanem társaságok formájában igyekeznek azok megtakarított pénzét felhasználni.

A kis Belgium gazdasági életében rendkívül fontos szerepet töltenek be a külföldi trösztök. Vannak iparágak, köztük az automobil- és petróleumipar, melyek teljesen azok kezében van. A belga tőkének legszorosabb kapcsolata hosszú idő óta a francia tőkével volt. Az 1950-es években a francia érdekeltségek megerősítették pozíciójukat, a Banque de Paris et des Pays-Bas 1957-ben belgium holdingot hozott létre. A holland beruházások jelentősége sokkal kisebb, főleg a margarin-, rádió- és villanylámpaiparban emelkednek ki. Az angol tőkebehatolás elsősorban az olaj- és szappanipart érintette. A második világháború óta nagyon megnőtt az amerikai tőkeérdekeltségek befolyása az országban. 1957 végén mintegy 240 amerikai cégnek volt Belgiumban leányvállalata vagy ügynöksége, ezek közül 150-et a háború óta létesítettek. Ezek itteni beruházásait 1961 elején 250 millió dollárra becsülték. A Közös Piac megteremtése nagymértékben kedvezett az amerikai tőkebehatolásnak, melyet a hivatalos belga szervek különböző kedvezmények nyújtásával iparkodnak elősegíteni. Már 1950-ben észrevették egyes belga tőkés körök, hogy ez az ország gazdasági alávetéséhez vezet. Különösen 19558—59-től kezdve igen nagy az amerikai cégek belgiumi térhódítása, mely csaknem az összes iparágakra kiterjed. Ugyancsak megfigyelhető a német tőke szerepének fokozódása is a jelzett évek óta. A Siemens, Krupp, Stinnes és más cégek különböző érdekeltségekhez jutottak.

A belga tőke kivétel viszonylag mindig jelentős volt, és elsősorban a gyengén fejlett országok felé irányult. Az első világháború előtt főleg a vasút- és villamosépítés terén jutott kivételes szerep a belga tőkének a világ minden részén. Ekkor elsősorban Kongó, Dél-Amerika, Oroszország, Kína, Egyiptom, Kanada és a balkáni országok érdekelték a belga bankárokat és vállalkozókat. Lakosságának számát tekintve Belgium ekkor annyi tőkét exportált mint Anglia vagy Franciaország. E folyamat lelassúdott az első világháború után, a belga tőkésnek sok piacot elvesztettek, főleg Közel- és Távols-Keleten, Latin-Amerikában, nem is beszélve a szocialista országokról. Legfőbb tőke kiviteli terület maradt Kongó és Kanada.

A század első felében az állam szerepe a gazdasági életben jelentősen megnövekedett. Az első világháború előtt a belga állam tevékenysége politikai, pénzügyi és kulturális terre korlátozódott, utána azonban egyre inkább kiterjeszkedett a gazdasági élet irányítására is, a monopoltőke és az állam kapcsolatai igen szorosakká váltak. Ennek megfelelően megnőtt az államapparátus is. Míg a század elején 40 000-nél kevesebb tisztviselő és alkalmazott élt Belgiumban (nem számítva a hadsereg tagjait), 1950 után a munkaképes lakosság egytizedénél több, 370 000 állami foglalkoz-

tatott tartott számon a statisztika. Az etatizmus irányában tett lépések a trösztök hatalmát növelték. Az állami irányítás gondolatával való kacérkodás, pl. Eyskens kormányának bizonyos ilyen irányú tervei nem sértették az államvezetésben döntő szerepet játszó trösztök érdekeit. Hogy milyen mélyen gyökereztek a belga kormányok a fináncoligarchia talajában, mutatja, hogy mintegy 40 miniszter, aki 1945—1960 között működött, valamilyen formában összeköttetésben állottak a nagy társaságokkal: vagy azok tanácsaiból kerültek a bársonyszékbe, vagy fordítva, miniszteri funkciójuk után kaptak magas beosztást a nagy vállalatok vagy bankok élén. Az 1950-ben rövid ideig a kormány élén álló Jean Duvieusart a Banque de Bruxelles jogtanácsosa, az utána következő, Joseph Pholien a Zincs de Campine megbízottja volt, míg őt a miniszterelnökségben követő Jean Van Houtte a Banque de Paris et des Pays-Bas tanácsadó bizottsági tagja, a Compagnie d'Anvers, a Sucraf, a Machines, a Coudres Pax és az eupeni Kammgarnwerke vezetőségi tagja volt. A. van Acker szociáldemokrata miniszterelnök (1954—1958) helyettese, a liberális Albert Lilar korábban az antwerpeni Titan és az Ateliers de Léopoldville elnöke volt, külügyminisztere a Cominiere, a Brasseries, Limonaderies et Malterie BRALIMA, a kongói La Concorde biztosító társaság és a Compagnie Bruxelloise d'Electricité vezetőségi tagjaként került a kormányba. Az 1960-as szenátus és képviselőház 28 tagja függött közvetlenül a bankoktól és trösztöktől. Az 1958-ban a kormány élére került Gaston Eyskens a Kredietbank és az anversi Banque Diamantaire régi revizora.

Az állam, melynek törvényhozó testületében a nagy trösztöknek képviselői vannak, megfelelően gondoskodik azok érdekeinek szolgálatáról. Ez főleg a szubvenciókban nyilvánul meg. 1945 és 1958 között a belga szénvállalatok mintegy 19 milliárd franc állami segílyt kaptak. Az adópolitika szintén nagymértékben kedvez a trösztöknek, a közvetett adók a kis vállalkozók versenyképtelenné tételének eszközeivé váltak. A törvény előírja, hogy minden gyártási szakasz után, amikor az áru az egyik termelő üzemből a másikba kerül, 5%-os adót kell a cégnek fizetnie. Természetesen ha a különböző munkafolyamatok egy és ugyanazon tőkés csoport üzemeiben mennek végbe, ezek mentesek az adótól. Az állam a technikai haladás jelszavával támogatja az óriási vállalatokat. A szocialisták pedig azszal érvelnek a tőkekoncentráció érdekében, hogy az „a marxizmus egyik törvénye.”

A tőkekoncentráció meggyorsulása az 1950-es évektől ölt kiütkező méretet. Míg 1948—1953 között a tőkés társaságok fúziójának évi átlaga 15 volt, ez a szám 1954-ben 37-re 1955-ben 51-re 1956-ban 66-ra emelkedett és 1957-ben elérte a 239-et, tehát tíz év alatt mintegy megtizenhatszorozódott. A második világháború utáni időszakban különösen erőssé vált a nagy trösztök tendenciája, hogy meghatározott célok érdekében szövetségre lépjenek egymással. Különösen látványos összeműködés alakult ki a Sociéte Générale és a Brufina-Cofinindus csoport között. Gyakoriak voltak a kongói villamosítási lehetőségek kiaknázására létesült társulások, köztük az Inga-szindikátusok. A nukleáris ipar is bizonyos kooperációt követelt meg a trösztöktől. Kezdetben az egyetemek keretein belül folytak az ilyen irányú kutatások, de 1951 óta egyre inkább a trösztök befolyása érvényesült. A Sociéte Générale fontos szerepet kapott az atomenergetikai Centre d'Etudes-ben, melyben képviselve van még az Union Minière, Bru-

fina és más társaságok. A moli atomközpont építésében is fokozatosan nőtt a trösztök beruházása. 1954 óta a trösztök több kutatási szindikátust alakítottak az atomenergia felhasználására az iparban.

A belga tőkekoncentrációt két körülmény segítette elő az elmúlt évtizedben. Egyik az 1955-ös Brasseur-féle törvény, mely lecsökkentette a társaságok összevonása után fizetendő illetéket. E törvényt több, hasonló szellemű rendelet követte a liberális Liebaert miniszter — maga is vállalkozó és bankember — kezdeményezésére. A másik fontos esemény Belgiumnak a Közös Piachoz való csatlakozása volt.

A monopóliumok megerősödésének szociális következményeit a belga munkásság és parasztság a városi kispolgársággal együtt megérezte. Hiba volna azonban arra gondolni, hogy a jelzett gazdasági folyamat hirtelen és minden áttevők nélkül vezetett az osztályfeszültség fokozódásához egy olyan országban, ahol világviszonylatban is előkelő szinten áll az életszínvonal, ahol a Kongó értékeinek felhasználása jelentős extraprofitot biztosított, továbbá ahol a vallom—flamand nemzetiségi ellentétek alkalmasak arra, hogy a dolgozók harci frontját megosszák, és végül ahol a burzsoázia az állam és a munkás-arisztokrácia segítségével egy sajátos mechanizmust tud mozgatni a munkásosztály követeléseinek leszerelésére, „a szociális szolidaritás” biztosítására.

Ez utóbbi kifejezést az a tervezet viseli címében, melyet a megszállás idején készítettek és 1945-ben napfényre hoztak az ország belső életének újjászervezésére. A tervezet szerint a „vállalkozók és a dolgozók képviselői elismerik, hogy a vállalatok jó működése, melytől az ország általános virágzása függ, megköveteli a lojális együttműködésüket.” A felszabadulás után a belga állam az első pillanattól kezdve úgy lépett fel mint a tőkés és munkások érdekeinek összeegyeztetője, mint a hivatott közvetítő. Segítségével 1945-ben létrejött a „termelékenységről szóló közös nyilatkozat”, melyet a munkáltatók és a szakszervezetek írtak alá. Bevallott célja az volt, hogy a munkásság ellenállását leszerelje az új technika és munkaszervezet bevezetésével, valamint ennek következményeivel szemben. A szakszervezetek vezetőit azzal nyerték meg, hogy megcsillantották előtűk az üzemek működésébe való beleszólás jogát. A szocialista párt befolyása alatt álló Általános Belga Munkásszövetség a katolikus Keresztény Szakszervezetek Szövetsége és a Liberális Szakszervezetek a következő esztendőben a kormány képviselőinek jelenlétében kötötték meg a gyárosok szövetségével a villamosiparról szóló egyezményt, mely a termelés ésszerűsítését és a tarifák egyformásítását célozza. Az csak természetes, hogy az ipar irányítását kizárólag a gyárosokból álló bizottság látja el, a szakszervezetek a konzultatív jellegű ellenőrző tanácsban kaptak helyet.

Az államnak mint „döntőbírónak” bevonása a tőke és a munka közti ellentétek kiegyenlítésébe már az első világháború befejezése óta egyik sajátossága volt a belga kapitalizmusnak. 1919-ben a dolgozók sztrájkharca, bérköveteléseire arra készítették Wauters minisztert, hogy bizottságokat hozzon létre a munkaidő csökkentésének tanulmányozására a kohóiparban és a bányászatban. Így jöttek létre a „paritásos bizottságok”, a tőkés és a szakszervezeteket összehangoló szervek, melyek különösen a kollektív szerződések elkészítésében kaptak jelentős szerepet. A 30-as évek tömegharcai meggyorsították a „paritásos bizottságok” elszaporodását, melyek-

nek száma 1956-ban elérte a 48-at, és az iparon kívül a kereskedelem több ágát is átszöttek. A törvények és a királyi rendeletek e bizottságok döntései alapján rendezték a munkaviszonyokat, a bizottságok munkáját egy 1945-ös törvény állami szintre emelte. Ezzel a belga állam bizonyos lépést tett a korporatív rendszer megvalósítása irányában. Azóta csak növekedett az állam szerepe a munkaviszonyok, főleg a bérkérdések rendezésében.

1944-ben, a felszabadulást követően összeült a Nemzeti Munkakonferencia, melynek hagyományai visszanyúlnak a 30-as évekbe. 1948-ig minden évben összeült, 1946-ban négyszer is, hogy bizonyos reformok hangsúlyozásával leszerelje a munkások elégedetlenségét. Amikor 1955-ben a társadalmi feszültség nagyon érezhetővé vált, a kormány a vállalkozók és a szakszervezetek újra rendeztek egy ilyen konferenciát. Ezeken az alkalmi látványosságokon kívül a burzsoáziának vannak állandó szervezeti lehetőségei, melyek hozzásegítik a problémák „felülről” való megoldásához. 1948-ban létrehozták az ún. vállalati tanácsokat, melyek szintén paritásos formák között működnek a 200-nál több munkást foglalkoztató üzemekben. Ugyanez a törvény hozta létre a Központi Gazdasági Tanácsot és a szakmai tanácsokat. A törvény célja a szervezetek segítségével „megvalósítani a gazdasági demokrácia első stádiumát.” A szakszervezeti arisztokrácia, érvényesülésének eszközét látva bennük, nagy propagandát fejtett ki mellettük, de a munkások idegenkedve fogadták őket. Valóságban a tőkés és a kormány eszközei ezek, melyekben a szakszervezeteknek is alig van súlyuk. 1952-ben létrehozták a Nemzeti Munkabizottságot is, szintén paritásos alapon, konzultatív rendeltetéssel. E különböző szervezetek, bizottságok mintegy a burzsoa államapparátus részeivé tették a szakszervezeteket.

A felszabadulást követő időszakban a szociáldemokraták (1945-től kezdve Szocialista Párt) befolyása alatt álló Általános Belga Munkásszövetség nagy válságon ment keresztül. A kommunisták befolyása és tekintélye az ellenállási mozgalomban játszott szerepük miatt megnövekedett a szakszervezeti mozgalomban is. Míg a londoni kormány vissza nem tért az országba, az átmeneti időszakban alakult négypárti egységkormányban három kommunista miniszter is helyet foglalt, és úgy látszott, hogy a kommunista párt a politikai irányítás integráns részévé fog válni. Különösen a vallon tartományokban és Bruxelles-ben volt nagy a munkások kommunista iránti rokonszenve, mely kedvezett az azok által kezdeményezett szakszervezeti egységmozgalomnak. Hosszú agitáció és tárgyalások után az 1945 áprilisi szakszervezeti kongresszuson határozat született az egysületről. Ezen a kongresszuson a régi szocialista szakszervezet és a kommunista befolyás alatt álló Egységes Belga Szakszervezeti Szövetségen kívül részt vettek más csoportok is, kivéve a katolikusokat. A fúzió azonban csak formális egységet eredményezett, főleg a bányavidékeken és a textiliparban kettős vezetés bontakozott ki, a kommunisták hét központban tartották kezükben az irányítást. Az 1946 végén tartott kongresszus az egységes vezetés mellett foglalt állást és felszólította a kommunista központokat a beleolvadásra. Ez be is következett, csupán két szekció tartotta meg autonómiáját, ezeket 1950-ben ki is zárták az Általános Belga Munkásszövetségből. E két szakszervezet feloszlott, tagjai beléphettek az Általános Munkásszövetségbe. Ily módon a reformista vezetők által irányított

szervezetben fejtik ki tevékenységüket a kommunisták is. Megemlítendő, hogy a limburgi bányászszakszervezet visszautasította a csatlakozást, nem fogadta el a reformista irányvonalat.

A másik nagy szakszervezet, a Keresztény Szakszervezetek Szövetsége az 1945-ben újjászervezett katolikus párt, a Keresztényszociális Párt függvénye. Ha egyáltalán lehet beszélni a katolikus szakszervezetek programjáról (1953-ban állították össze), akkor ez még jobbra esik a szocialista szakszervezeti mozgalom célkitűzéseitől. Amíg 1945-től A. van Acker és P. H. Spaak szocialista párti miniszterelnökök álltak a kormány élén, a katolikus szakszervezetek azzal vádolták a szocialista szakszervezeteket, hogy elhanyagolják a munkások érdekeit, amikor 1950—1954 között a keresztényszociális Pholien és J. van Houtte voltak a miniszterelnöki székben, a szocialista szakszervezetek tették ugyanezt. Acker 1954—1958-as második miniszterelnöksége idején újra változott a front, de nem változott a helyzet: a munkásosztály igazi érdekeit egyik szakszervezeti mozgalom vezetősége sem képviselte. Még kevésbé lehet azt elmondani a Liberális Szakszervezetek Általános Központjáról, mely alig 100 000 dolgozót tömörített soraiban. E szakszervezet bevallott célja a „társadalmi béke”, a „munkavállalók és munkaadók közti egyetértés” megteremtése, ami az 1945-ös kongresszus óta hivatalos programmá vált. Nem a munkásokat, inkább az alkalmazottakat, tisztviselőket szervezte. Az alkalmazottak egyébként főleg az ún. „független” szakszervezetben szerveződtek. Az üzemekben a szocialista szakszervezeti mozgalomnak van legnagyobb befolyása. Erről tanúskodik az 1954-es „Vállalati Tanács”-választás, melynek eredményeképpen a szocialista választottak aránya 66,60%, míg a keresztényszocialistáké 31,43%. Az alkalmazottak között mintegy fele-fele arányban oszlottak meg a két szakszervezet választottjai.

Azok a szociális vívmányok, melyeket ma a belga munkások és alkalmazottak élveznek, nem a második világháború utáni, mint inkább az azt megelőző időszakból származnak. A fizetett évi szabadság az 1936 júniusi nagy sztrájk eredménye, a családi pótlék kiterjesztését minden bér munkásra az 1930-as törvény rendelte el, és az 1937-es királyi rendeletek terjesztették ki az alkalmazottakra, tisztviselőkre. A bérből élők kötelező öregségi biztosítását és az ebből származó előnyöket az 1924-es törvény írta elő, 1955-ben csak módosították. A felszabadulást közvetlenül követő időben, 1944 decemberében foglalták egységbe az egész biztosítási rendszert.

A három vezető párt a világháború után nem adott olyan programot, mely a társadalom demokratikus megújódását célozta volna. A felszabadulás után e pártok vezetői tisztában voltak azzal, hogy a tömegekben a régi jelszavakkal nem lehet támaszt szerezni, ezért nem takarékoskodtak a szociális demagógiával. Még legkevesebbet ígért a liberális párt, melynek 1945-ös programja (Charte Sociale) csupán azt helyezte kilátásba, hogy az előző század „politikai demokráciája” helyébe a „gazdasági és társadalmi demokráciát” kívánja állítani. Az 1951-es program „szociális liberális” már határozottan síkra száll a „minőségi értékre alapozott társadalmi hierarchia” és a szabad verseny mellett. Érdekesebb a Keresztényszociális Párt 1945-ös tervezete, az ún. Noel program, mely kijelenti, hogy „a régi liberális és kapitalista világ romokban hever.” Szerinte két út vezet a megújodáshoz, az egyik a marxista gazdaság, mely a kommu-

nizmushoz vezet, a másik „az új társadalom nyugati formulája”. Hogy ezen mit ért, csakhamar megmagyarázza. Meg kell szervezni a szakmákat és a paritásos bizottságokat, és a munkásokat be kell vonni a termelés ellenőrzésébe, anélkül azonban, hogy a vállalatok fejeinek „felelősségét” megcsorbítanák. Amint láttuk, a paritásos rendszer főbb vonatkozásaiban megvalósult, a tőke és a munka ellentéte azonban nem csökkent, hanem fokozódott, legfeljebb annyi történt, hogy az állam és az egyeduralkodó katolikus egyház még jobban kivette részét a burzsoázia pozícióinak erősítésében.

A belga szociáldemokráciának a második világháború után sok mindent el kellett feledtetni a múltjából, hogy meg tudja tartani híveit. Ismeretes, hogy a szociáldemokraták kormányba való belépésével egyidejűleg a 30-as évek közepén eluralkodott a „neo-szocialista” irányzat, melyet „nemzeti szocializmusnak” is neveztek. Ennek lényege az osztályharc tagadása és nyílt burzsoa demokratikus álláspontra való helyezkedés volt. De Man az 1937-es antwerpeni beszédében nyíltan kijelentette, hogy „nem vagyunk osztálypárt... kormánypárt... vagyunk... alkotmányos párt vagyunk, mert azt akarjuk, hogy a haladás a rendből és a tekintélyből, nem pedig a rendetlenségből és fegyelmetlenségből jöjjön létre.” Hogy mennyire adott a „tekintélyre”, mi sem jellemzőbb, mint a hírhedt 1933-as elaborátuma, a Munka Tervezete (Plan du Travail), mely a termelés bővítését és bizonyos iparágak nacionalizálását a királyra, mint a „nemzetgazdaság főbiztosára” bízta, akinek gazdaságpolitikai hatalmát kiterjeszteni javasolta. Ezek után 1945-ben a pártnak új programot és új nevet kellett választani, a nyilatkozat szerint „nemcsak azért, hogy politikájának radikalizálódását is jelezzük, hanem azért, hogy kimossuk a munkásárulás (ouvriérisme) gyanúja alól.”

Az új program a hanyatló kapitalizmus ellentmondásaiból kiindulva a hitelélet és nehézipar szocializálását tűzi ki célul, sürgeti a demokratikus erők összefogását és az 1945-ös kongresszus arra is felhatalmazza a párt irodáját, hogy folytasson tárgyalásokat. E kezdeti nekibuzdulásokat nem követte tett, a párt a kormány élén sem tett semmit a szocialista átalakulás előkészítésére, legfeljebb szavakban. Az 1954-től kezdve megjelenő Socialisme című szemle a „hajlékony tervgazdaság” mondvacsinált problémáinak elemzésével igyekezett elvonni a figyelmet a valódi kérdésekről. A párt nem tudta elkerülni, hogy ne tegye szóvá a nagy monopóliumok mindenre kiterjedő hatalmát. Egyik 1954-es jelentésében a Szocialista Párt kijelenti, hogy csak a monopóliumok és holdingok felszámolása útján lehet megvalósítani a „szocialista gazdaságot.” Ámde ennek legfőbb feltétele, a kollektív moráltól mozgatott „új ember” hiányzik, ezért egyelőre csak átmeneti célok elérésére lehet törekedni. Ezeket a párt a „paritásos fejlődési szakaszban” jelöli meg, vagyis a már formálisan létező rendszerben, melyben a tőkésék és munkások képviselői az állam döntőbíráskodásával intézik az ügyeket. Mi több, ezt is csak fokozatosan lehet bevezetni. Addig is a tőkekoncentráció kérdéseit tanulmányozni kell. A szocialista és katolikus gazdasági elképzelések tehát különböző kiindulópontjaik ellenére is találkoztak!

Az óriási arányú sztrájkok, különösen a déli bányászvidék munkásainak megmozdulásai mutatták meg legjobban, hogy a belga szocialisták nem képviselik a proletariátus igazi osztályérdekeit. 1957-ben, amikor a

fémipari munkások hosszú ideig tartó sztrájkharca kibontakozott, a Belga Kommunista Párt jelölte meg helyesen a teendőket. A szocialisták bizonyos polgári demokratikus feladatok megoldása terén mutattak buzgóságot. A liberálisokkal együtt felléptek az egyházi iskoláknak adott állami segély csökkentése érdekében. Az 1955—1958 között lefolyt viták során eredménnyel, bizonyos kompromisszummal végződtek, olyan megegyezés született a katolikusokkal, hogy az állam egyenlő támogatásban részesíti a világi és egyházi iskolákat.

A belga politikai életnek a világháború utáni legnagyobb eseménye nem az iskolavita, nem is az 1958-as bruxelles-i világkiállítás, hanem az 1950-es referendum volt, mely arról volt hivatva dönteni, hogy az ország elfogadja-e III. Lipótot királynak. A németekkel való kollaborációtól kompromittált Lipót, akit a németek a normandiai partraszállás után fogolyként Németországba vittek, a háború után nem mert Belgiumba visszatérni. Óriási viták és közéleti harcok lángoltak fel az országban, mely végülis 1950-ben népszavazással döntött a kérdésben. A visszatérés melletti többség olyan csekély volt, hogy a király lemondott Baudouin herceg javára, aki 1951-ben az ország uralkodójává lett. A népszavazás egyik érdekessége az volt, hogy a vallon területen lényegesen több volt a Lipótelles szavazat, mint a flamandul beszélő tartományokban, annak a kifejezésekként, hogy a déli tartományokban érezhetőbben aktívabbak a haladás erői mint másutt.

A flamand—vallon ellentét kérdéseit a háború utáni évek sem oldták meg és e körülmény nagymértékben csökkentette a társadalmi haladásért folyó küzdelem lehetőségeit, a nemzetiségi probléma nem egy esetben az osztályellentétek álcázásának eszközévé lett. Ezért lépett fel a kommunista párt egy olyan megoldás érdekében, mely mindkét nemzetiségnek autonómiát biztosítana. E főleg vallon részről támogatott elképzelés szerint az ország szövetséges állammá válnék. A parlament többsége ellenezett minden ilyen megoldást, és a kérdést további tanulmányozás tárgyává téve bizonyos modus vivendi kialakítására törekedett.

A nyelvi, kulturális és politikai tényezők mellett mindenekelőtt gazdasági érvek szóltak a föderatív megoldás mellett. A Charleroi környéki bányászvidék, az Ardennek és a fejlett nehéziparral rendelkező Liège vallon területei a gazdasági fejlődés ütemét tekintve elmaradtak az ország többi részétől, és a hanyatlás megállapítására már 1945-ben létrejött a Vallon Gazdasági Tanács, mely természetesen nem sokat segíthetett a 4 déli tartomány helyzetén. Hiányzott az egész országot átfogó gazdaságpolitika, mely a nemzetiségi szenvedélyek kiiktatásával a haladás mércéje szerint arányosan irányítaná Belgium fejlődését. Ennek híján a világ egyik legfejlettebb tőkés országában a szűk provinciális és nemzetiségi szempontok befolyásolták nemcsak az egész gazdasági és társadalmi életet, hanem a kultúra művelését és a mindennapi élet apró tényeit is. Az egyik találó megjegyzés szerint „egy liège-i először liège-i, aztán vallon és csak mellékesen belga.” Ez más vonatkozásban is érvényes, mintha a középkori németalföldi szeparatizmus árnya még a XX. században is kísértene.

HOLLAND GAZDASÁG ÉS POLITIKA A VILÁGHÁBORÚ UTÁN (1945—1960)

Hollandia gazdasági pozíciói meggyengültek a második világháború után, és szerepe csökkent az imperializmus nemzetközi rendszerében. E tény nem választható el attól a koncentrációs folyamattól, melyet a holland iparban és kereskedelemben meg lehet figyelni. A termelés és tőke koncentrációjáról világosan beszélnek az 1930-as és 1950-es év összehasonlító adatai, melyek szerint az 1—10 dolgozót foglalkoztató üzemek 1930-ban még 93%-át tették ki az összes ipari vállalatoknak, míg ez a szám 1950-ben 87,9%-ra csökkent, ugyanakkor az 1000-nél több munkást és alkalmazottat foglalkoztató gyárak száma 65-ről 100-ra emelkedett. Az 50-nél többet foglalkoztató üzemek munkásainak száma az elmúlt két évtized alatt 75%-kal emelkedett.

1957-ben a 200 főnél többet foglalkoztató üzemek, noha csupán az összes vállalatok 8%-át tették ki, az ország munkásainak 62%-át tömörítették. A 134 legnagyobb gyár az összes munkások 35%-át foglalkoztatta. A munkaerőkoncentráció különösen nagy az elektromos és a bányaiparban, de a kohászatban is az a helyzet, hogy az üzemek 2%-át kitevő, 1000-nél több munkással működő vállalatok a kohászati dolgozók 45%-át foglalkoztatják. A kémiai iparban így alakulnak ezek a számok: 2%, illetve 33%, a textiliparban: 5% ill. 41%.

A koncentrációt és vele összefüggésben az erősebb külföldi tőkével szembeni meghátrálást jól illusztrálja a legnagyobb tröszt, a Royal Dutch Shell példája. 1907-ben jött létre a holland Koninglijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij (1890) és az angol Shell Transport and Trading egyesüléséből. Formailag mindkét társaság megőrizte önállóságát, de az egyesülés a hollandoknak biztosította a gazdasági főséget, amennyiben a holland tőke részesedését 60%-ban alapította meg a 40%-os angol részesedéssel szemben. 1958-ban egészen más kép tárul elénk: a tőke 36%-a angol, a holland pedig nem tesz ki többet mint 19,8%-ot. Az USA 19,6%-kal, Franciaország 18%-kal, Svájc 4%-kal, Belgium 2,2%-kal részesedik a tőkében. A széles hálózattal rendelkező, mintegy 1/4 millió munkást foglalkoztató társaság tiszta haszna 1958-ban 421,9 millió dollár volt.

A másik óriási holland—angol társaságban, az Unileverben az 1930-as egyesülés az angolok számára biztosította a 60%-os tőkerészesedést. A hozzá tartozó mintegy 500 szappan- és illatszerüzemben szerte a világon 300 000 munkás dolgozott, és 1958-ban 131 millió dollár volt a tiszta haszna. A nagy elektrotechnikai konszern, a Philips leányhálózata mintegy 40 országra terjed ki, 1957 elején a részvénytőke 632,2 millió guldent, a tartaléktőke 846,8 milliót tett ki, 1958-ban a tiszta nyereség 244 millióra rúgott. Ekkor a konszern Hollandiában és másutt 174 ezer embert foglalkoztatott. Hasonló arányok jellemzik a többi nagy társaság tevékenységét is.

Egyrészt e nagy társaságok között, másrészt ezek és a bankok között szoros szálak fejlődtek ki, melyeket a vezetésükben bekövetkezett személyi uniók pecsételték meg. A nagybankok itt is akárcsak Belgiumban, átszövik a termelés minden területét. Szerepük növekedését jól mutatja az a tény, hogy 1950 és 1959 között a 33 legnagyobb kereskedelmi bank letéti állománya 3348 millió guldenről 7214 millióra emelkedett. A mezőgazdasági hitelbankok letétei 1959-ben 4516 millió gulden tőkével rendelkeztek. A bankok összeolvadása, a banktőke koncentrációja itt is megfigyelhető. 1947-ben olyan két nagybank olvadt össze, mint az Inkasso Bank és az Amszterdami Bank. Néhány óriás bank uralja Hollandia bankbetétét, közöttük az Amszterdami, Rotterdami, Holland Bank. Egyedül az Amszterdami Banknak 221 fiókja és ügynöksége van Hollandiában. Ezen keresztül több száz ipari társaságot és vállalatot ellenőriz. Ugyanakkor a legnagyobb monopóliumok képviselői ott vannak a bankvezetőségekben, és az állami bankokon keresztül az állami pénzügyekre is érvényesítik befolyásukat.

Az állam és a monopóliumok összefonódásának eredményeképpen erősödnek az állammonopolisztikus tendenciák a háború utáni holland gazdaságban, ami az államnak a gazdasági életbe való fokozódó beavatkozásában nyer kifejezést. Több nyugat-európai országgal ellentétben a holland állam a gazdasági életre gyakorolt befolyását nem a nacionalizálás útján kívánja növelni. Amint 1955-ben írta W. Drees akkori miniszterelnök, „a nacionalizálás nem életbevágó problémája Hollandiának. Sokkal nagyobb érdeklődésre tart számot az állami tulajdon eladásának problémája.” Az állam mint vállalkozó vesz részt az egyes társaságok tevékenységében. Így pl. a KLM légi társaság részvényeinek jelentős része a kezében van. Egyetlen jelentősebb gazdasági objektum van az állam kezében, az 1948-ban államosított Nederlandsche Bank, mely nagy szerepet játszik az egyes monopóliumoknak nyújtott pénzügyi támogatásban, az állami finanszírozás egyre szélesedő rendszerében. Az állam nagy erőfeszítéseket tesz a monopóliumok belső és külső helyzetének megszilárdítására. Sok nagy társaság és bank vezetőségi emberei részt vesznek a holland parlamentben és nem kevesen közülük miniszteri tárca birtokosai voltak és vannak. Jellemző, hogy a kormány gazdasági szakértője, a háborúban a fasisztákkal összeműködött. Hirschfeld egész sor monopoltársaság és nagybank vezetőségi tagja lett. A Holland Vállalkozók Szövetségének jelentős tényezője a militarizáció és a különböző imperialista gazdasági és politikai blokkokhoz való tartozás is, ami nemzetközi sikon támasztja alá az érdekszövetséget.

A fokozatos militarizálódás, melyet az indonéz ügyek és az agresszív nyugati szövetségekben való részvétel magyaráz nemcsak az állammonopolisztikus törekvések egyik hajtóereje, hanem a holland ipar szerkezeti eltolódásának is fontos tényezőjévé vált.

A háború óriási veszteségekkel járt a holland iparra, a náci megszállók 1945-ben egy teljesen kifosztott országot hagytak el. Az újjáépítés mintegy 3 esztendő telt igénybe, az ipar 1948-ban érte el a háború előtti színvonalat. Ezután 1958-ig fokozatosan növekedett az ipari termelés, majd az 1957—58-as krízis után folytatódott a növekedés. 1948 és 1957 között 1952-ben figyelhető meg visszaesés a fejlődés tempójában. Az ipari termelés indexe 1946 és 1959 között:

Az 1938-as az előző évhez
termelés %-a képest (%-ban)

1946	76	—
1947	94	27
1948	113	20
1949	126	12
1950	139	10
1951	144	4
1952	147	1
1953	163	11
1954	179	10
1955	192	7
1956	200	4
1957	205	2
1958	205	0
1959	205	10

A helyreállítás a hazai fogyasztás és ugyanakkor az indonéziai háború szükségleteinek kielégítését szolgálta és nem a termelés alapjainak kiszélesítésével, modernizálásával járt együtt, hanem az iparban foglalkoztatottak számának növelésével valósult meg. 1948 után az egyes iparágak fejlődési ütemében jelentékeny eltolódások álltak be. 1948—1957 között a holland ipar termelése egészében 80%-kal növekedett. Ennél jóval nagyobb volt az elektromos és gázipar valamint a fémfeldolgozó és hajóipar növekedése, az előbbi 130%, az utóbbiaké együtt 123%. A bányászat ugyanakkor 19%-os, textilipar is csak 48% növekedést mutat az említett évtized alatt. A fogyasztási termékeket gyártó iparágakban meglehetősen kicsiny volt a tőkebefektetés, a monopóliumok számára a nehézipari befektetések bizonyultak előnyösebbnek. Az 1957-es év 2536 millió guldent kivető ipari tőkebefektetéséből 1118 millió tartozott az említett két nehézipari szektorhoz.

A holland ipar szerkezetében végbement átalakulás jelentős részében a világgpiaci konjunktúra hatására ment végbe. E tekintetben nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a ténytet, hogy míg a holland export általában 3-szor volt nagyobb 1957-ben 1948-hoz képest, addig az ipari kivitel a jelzett időszakban csaknem ötszörösére emelkedett. 1938-ban az iparcikkek a kivitel 65%-át tették ki, 1957-ben az arány 77%-ra emelkedett.

Nem lebecsülhető tényező a háború utáni holland iparosodás fejlődésében a kizsákmányolás viszonylagos magas foka, a rendkívül alacsony bérek szerepe sem. 1956-ban a legfejlettebb nyugati országok közt Hollandia munkásai kapták a legkisebb béreket. A nyugatnémet átlagbérek 1,3-szor, a belga, francia bérek 1,5-ször, az angol és svájci bérek 1,7—1,8-szor, a svédek 2,4-szer, az észak-amerikaiak pedig 5,8-szor voltak magasabbak a holland bérszínvonalnál.

Ugyancsak fontos körülménynek számítható a holland gazdaság militarizálódása is. Csak a hivatalos adatok szerint is 1955-ben 1085 millió guldent tett ki a katonai megrendelések összege, melyből 868 millió irányult a hazai cégek felé. A háborús iparágak óriási nyersanyagigényekkel léptek fel, a polgári ipar tőkebefektetésének lehetőségeit csökkentették. Hogy a közszükségleti cikkeket gyártó ipar termelése a nehéziparral szemben hát-

térbe szorult, abban nem kis szerepe van a hadiiparnak, mely a gyarmati háború és az atlanti kötelezettségek következtében hatalmassá nőtt.

Noha az 1938-as évhez képest 1957-ben 27%-kal volt nagyobb Hollandia lakossága, a népesség növekedése önmagában nem lehetett elégséges a holland ipar belső bázisának megszilárdítására. A belső piac kereslete nem tudta követni az ipari termelés növekedését. Ehhez járult, hogy az USA és más szövetséges államok olyan cikkekkel árasztották el a holland piacot, melyeket a holland ipar is képes lett volna gyártani. Ilyen körülmények között 1958—59-ben még a prosper nehézipari ágakban is csökkentek a megrendelések, stagnált a termelés. A termelési válság, melyen a kormány meghirdetett „krízisellenes” politikája nem sokat tudott segíteni, felvillantotta a holland ipar gyengéit.

A monopóliumok és nagybankok nemcsak az ipar, hanem a *mezőgazdaság* fejlődésére is rányomták bélyegüket. A háború a holland mezőgazdaságnak is jelentékeny károkat okozott, a termő területnek 10%-a került víz alá, a szarvasmarhaállomány a 23%-ára csökkent. Jellemző tény, hogy a búza, rozs és zab vetésterülete az újjáépítés után sem érte el a háború előtti színvonalat, melyet viszont az árpa, burgonya, cukorrépa vetésterülete jóval meghaladta. Tehát a nagyobb hasznot hajtó növények termelése fokozódott, noha Hollandia szemes termékek iránti igényét $\frac{3}{4}$ részben külföldről elégítette ki. 1958-ban 775 ezer tonna búzát importáltak. Általában a háború után a szántóterület csökkent, és a sokkal nyereségesebb állattenyésztés valamint a zöldségtermelés szerepe fokozódott. Ily módon még magasabb szintet ért el a világviszonylatban amúgyis élvonalban álló holland mezőgazdaság.

A mezőgazdasági ártermelés, mely elsősorban exportra irányult, továbbí ösztönzést adott a szövetkezeti mozgalomnak. Elsősorban a paraszti hitelszövetkezetek fejlődéséről van szó, 1952-ben ezek száma elérte az 1320-at. Ebben az esztendőben a termelt tejtermékeknek mintegy $\frac{3}{4}$ része származott a szövetkezeti gazdaságokból. A szövetkezetek méginkább mint korábban a falusi kizsákmányolók irányítása alá és a bankok ellenőrzése alá kerültek. A holland tőkés mezőgazdaság fejlődésének másik jellemzője volt a bérleti viszonyok terjedése. Míg 1930-ban a megművelt földterület 49%-át bérelték Hollandiában, addig ez az arány 1940-ben 53,5%-ra 1948-ban pedig 57,2%-ra emelkedett. A mezőgazdasági géppark gyors növekedése is mutatja a fejlődést. 1950-ben még csak 24,5 ezer traktor volt az országban, ez a szám 1958-ban 66,6 ezerre emelkedett. A termelőerők fejlődését a többi nyugati tőkés országokhoz hasonlóan itt is fékeztek a monopóliumok érdekében alacsonyan tartott felvásárlási árak. Ezek 1948 és 1957 között 24%-kal emelkedtek, míg ugyanakkor az ipari árak emelkedése 41%-os volt.

A háború után a tőkés mezőgazdaság differenciáló hatása tovább fokozódott. Míg 1938-ban az 5 ha-nál kisebb gazdaságok az összes gazdaságok 62%-át tették ki, 1955-ben már csak az 50%-át. Az 5—20 ha nagyságú birtokok száma ugyanezen idő alatt 30%-kal növekedett. Nem szabad elfelejteni, hogy a zöldség- és kertgazdálkodás körülményei közepette ezek a birtokok erős tőkés gazdaságoknak számítanak, melyek bér munkát igényelnek. A tőkeerős gazdaságok nemcsak a földet, hanem a munkaeerőt is koncentrálták. A gazdaságok 82%-át kitevő 10 ha alatti birtokok a holland mezőgazdasági bér munkásság 28%-át foglalkoztatták 1950-ben,

míg a 10 ha-nál nagyobb, a gazdaságok 18⁰/₀-át kitevő birtokok a fizetett munkaerő 72⁰/₀-ával dolgoztattak. A mezőgazdasági bérmunkások az ipari dolgozókhöz képest alacsonyabb bért kaptak.

A holland gazdaság fejlődésének háború utáni szakaszát nem lehet megérteni azok nélkül a pénzügyi változások nélkül, melyek Hollandiát egyre szorosabb szálakkal az erősebb nyugati partnerek, elsősorban az USA monopóltőkéjéhez kapcsolták. E tekintetben elsősorban az 1949-es pénzreformot kell megemlíteni, mely 30,8⁰/₀-kal devalválta a holland gulden az amerikai dollárral szemben. Az amerikai monopóliumok így olcsóbban vásárolhattak holland részvényeket, a Shell és más trösztök pedig, melyeknek tőkéje nagyobbreszt dollárban volt, jelentős nyereséghez jutottak. A devalvációt áremelkedés követte, mely 1948—1958 között átlagban 41⁰/₀-os volt.

Amint már említettük, a gazdasági élet normális menetét nem kis mértékben zavarta a fegyverkezés és az ezzel járó kiadások. A közvetlen katonai kiadások az 1949-es év 680 millió guldenes összegéről 1957-ben 1875 millióra emelkedtek. Ez egy főre átszámítva (a lakosság 1949-ben 10 millió volt, 1957-ben 11 millió) azt jelenti, hogy míg 1949-ben csak 68 gulden esett egy főre, addig 1957-ben már 169. Nem kis szerepe van abban a katonai kiadásoknak, hogy 1955 óta (1957 kivételével) az államháztartás általában deficitese volt, pl. 1959-ben 1850 millió gulden deficitel zárult az év. A kiadások fokozódásával együtt nőttek az állami adók. 1946—1959 között az adóbevételek 4,6-szeresére nőttek, és átlagban az állam bevételeinek 30⁰/₀-át tették ki.

Az ország legfőbb bevételi forrása a külkereskedelem, melynek 1958-as forgalma elérte a nemzeti jövedelem 87⁰/₀-át. Ha a külkereskedelemben forgott áruk értékét egy személyre átszámítjuk, akkor az 1948-as évre a következő összehasonlítható táblázatot kapjuk (dollárban):

Hollandia	617
Anglia	367
Nyugat-Németország	310
Franciaország	241
USA	175
Olaszország	117

E rendkívül nagyméretű külkereskedelem azt jelenti, hogy Hollandia az ipari és mezőgazdasági termékeinek $\frac{1}{3}$ -át exportálta. Ennek ellenére az import felülmúlta az export értékét, a holland kereskedelmi mérleg mindig passzív volt a háború után. Az import 1957-ben érte el csúcspontját, 3 829 000 guldennel volt nagyobb az export összegénél. A külkereskedelem deficitessé válásához nem kis mértékben járultak hozzá az Indonézia elleni gyarmati háborúk következményei.

A legfőbb importáló országok: Belgium, Nyugat-Németország, Anglia és az USA. A három utóbbinak és Japánnak az importja igen nagy konkurrenciát jelent a holland ipar számára. Ez a konkurrencia más téren is előnytelen a holland gazdaságnak. Az ezekbe az országokba, általában a külföldre irányuló holland tőkebefektetés csökkent a világháború után. Míg a háború kezdetén elérte az 5 milliárd dollárt, 1957-ben már csak mintegy 2,6 millió dollárra rúgott. Ugyanakkor a külföldi tőke egyre nagyobb mértékben kereste Hollandiát, a holland társaságok részvényei ke-

resettek lettek. Főleg az amerikai tőke szerepe nőtt meg a nagy társaságokban, a holland tőke után az amerikai foglalta el a második helyet. Az 1959-es kimutatás szerint a Hollandiában működő idegen társaságok száma elérte a 315-öt, ebből 135 volt amerikai, 50 angol, 37 belga, 31 nyugat-német. A külföldi tőke megerősíteni látszik a holland monopóliumok helyzetét, a valóságban a holland gazdaság egyre fokozódó függésének tényezőjévé lett.

A tőkés kizsákmányolás fokozódásának és a dolgozók életszínvonalának csökkenésének csalhatatlan jelei mutatkoztak a második világháború után. Nemcsak a csökkenő reálbéreken és a növekvő árakon lehet ezt lemérni, és az az évi átlagban számított 75 000 munkanélküli, akiket a hivatalos statisztika nyilvántart, szintén nem háború utáni sajátos jelenség. Többet elárul az elnyomorodásról, hogy a holland lakosság fejenkénti ételmiszerfogyasztása 1956—57-ben jóval kisebb mint 1939-ben volt. Egyedül cukorból nőtt a fogyasztás, a többi ételmiszerfélésegekből érezhető csökkenés állott be. Pl. a gabonafélékből 17 kg-mal, burgonyából 25 kg-mal fogyasztottak kevesebbet, és még az olyan nemzeti eledelből is mint a hal, 1 kg-mal csökkent a fejenkénti fogyasztás.

Megemlítendő, hogy a nők és a 21 évesnél fiatalabb férfiak munkabére szembetűnően alacsonyabb a 21 évnél idősebb férfi munkások bérénel. A kizsákmányolás legfőbb tényezője azonban a munkaintenzitás fokozása maradt, aminek egyik jele a munkaidő növekedése, a másik pedig a holland munkások egészségi viszonyainak romlása.

A lakosságon belül nagyon megnőtt a bérből és fizetésből élők aránya, és a városi, falusi kistulajdonosok csökkenése figyelhető meg. A holland kapitalizmus parazita jellegének fokozódására utal az a tény, hogy nagyon megnőtt azok száma, akik nem közvetlen termelő munkával tartják fenn magukat (alkalmazottak, tisztviselők stb.). Ugyanakkor viszont a munkásarisztokrácia csökkenéséről lehet beszélni. Ez abból a körülményből adódik, hogy az Indonézia feletti gyarmati uralom megszűntével elesett a munkásarisztokrácia táplálására szolgáló extraprofit jelentős része. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a munkásarisztokrácia burzsoáziát kiszolgáló politikai szerepe lényegesen csökkent volna.

A burzsoáziának egyre kevésbé van szüksége a munkásarisztokráciára, hogy érdekeit megvédje. A világháború utáni években nagyon megerősödött a reakció és az antidemokratikus törvények és szervezetek egész sorát hívta életre. Már 1948-ban döntést hozott a parlament a kommunistáknak a belügyi bizottságból való kizárására, majd törvény született arról, hogy a városi eljáróságoknak jogában áll eltávolítaniok soraikból azokat, akik „nem élveznek bizalmat”, tehát a demokratikus elemeket. 1952-ben olyan törvény született, amely megtiltotta, hogy az állami vállalatnál vagy hivatalban dolgozók a kommunista párt vagy a haladó szakszervezeti mozgalom tagjai legyenek. Ugyanebben az évben szavazta meg a parlament azt a törvényt, mely a királynőt, a „rendzavarás keletkezésének” esetében kivételes katonai hatalommal ruházza fel. Az alkotmány egyik cikkelyének megváltoztatásával arra is felhatalmazást kapott az uralkodó, hogy a nemzetközi kötelezettségektől függően a parlament megkérdése nélkül is kihirdetheti a hadiállapotot.

1950-ben törvény hozta létre az ún. termelési tanácsokat, melyekben az állam képviselőjének irányításával a vállalkozók és a szakszervezetek

megbízottjai közösen hivatottak fellépni a sztrájkmozgalom ellen. Ezeknél még hatásosabban védik a burzsoázia érdekeit a kormány által létrehozott speciális fegyveres alakulatok, a „hadsereg nemzeti tartaléka”, a „rendőri tartalék”, a „polgárvédelem szolgálata”. Ugyanakkor a burzsoázia is számos pogromszervezetet hívott életre („Törvényes hatalom védelmének intézete”, „Diákok védelmi hadteste” stb.). Ezek főleg abból a mintegy 100 000 háborús bűnösből, fasiszta együttműködőkből rekrutálódtak, akiket kiengedtek a börtönökből, büntető táborokból.

A társadalmi és politikai reakció hulláma nem mindjárt a háború után öntötte el a holland közéletet. A felszabadulás utáni években érezhető volt egyrészt annak a következménye, hogy a burzsoá pártok vezetőinek jelentékeny része kompromittálta magát a német megszállás idején, másrészt az ellenállás jelentős erkölcsi tőkét halmozott fel a benne résztvevők számára. Ezért sietett a katolikus párt az 1946 januárjában tartott kongresszusán felvenni a „népi” jelzót (Katholieke Volkspartij) és megengedte, hogy soraiba nem-katolikusok is beléphessenek. Ugyanakkor az 1946-os választásokon a holland kommunisták jelöltjeire nem kevesebb mint 503 ezren, azaz az összes választók 10,6⁰/₀-a adta szavazatát. A szociáldemokrata párt, mely ebben az esztendőben változtatta nevét Holland Munkapártra (Partij van de Arbeid), 1937-hez képest hattal növelte parlamenti képviselőinek számát.

A gazdasági stabilizációval együtt a burzsoá reakció fellépése is mérészebb lett, ami jól lemérhető az 1948-as, 1952-es és 1956-os választások alkalmával. A burzsoá pártok a kommunista és szovjetellenesség jelszavaival támadtak a dolgozók jogai és a demokratikus erők ellen. 1948-ban a Munkapárt növelni tudta szavazatainak számát, ami nem kis mértékben a kommunista párt támogatásának, egységes fellépést követelő álláspontjának volt köszönhető. Mint a munkásarisztokrácia és a burzsoa elemek túlnyomó befolyása alatt álló párt, a Munkapárt nem jelentett veszélyt a holland monopoltőke és az egyre hangadóbb szerepet játszó amerikai imperialista körök érdekeire, ezek az 50-es évek végén mégis azt látták célravezetőnek, ha a Munkapárt kizárásával a legreakciósabb pártokból állítják össze a holland kormányokat. Az 1958-as márciusi tartományi választáson egyébként a Munkapárt nagyobb szavazatvesztéssel szembesült, ami arra készítette a jobboldali vezetőket, hogy demagóg programmal lépjenek fel, és látványosan kivonják a párthoz tartozó minisztereket a kabinetből. Amikor Drees 10 éves kormánya 1958 végén megbukott, a katolikus néppárti Beel alakított koalíciós kormányt, melyből hiányzott a Munkapárt.

Az 1959-es választásokon bizonyos kiegyenlítődés volt megfigyelhető a politikai erőviszonyokban. A Munkapárt veszített mandátumokat, de a Katolikus Néppárt vezető helyzete is csak néhány mandátumtöbbségre alapozódott. Előretört a harmadik legnagyobb pártként kikerülő Szabadság és Demokrácia Pártja (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie). Ez 1947-ben jött létre a Munkapárt jobbszárnyának és a Szabadság pártnak, a liberális párt örökösének egyesüléséből mint a nemzeti burzsoázia érdekeinek képviselője. Nélküle, a Katolikus Néppárt, a Forradalomellenes Párt és a Keresztény Történelmi Unió tagjaiból alakult meg a katolikus Jean de Quay kormánya.

Az 1958—59-es év kritikus időszak volt a Munkapárt számára. Mint-

hogy az álbaldali frázisokat nem követte tett, sőt a párt a „konstruktív ellenzék” álláspontján a kormány politikája mellé állt, nem kevesek számára csalódást okozott és a párttagok soraiban is hangot kapott az a követelés, hogy a párt folytasson önálló politikát. Már 1955 óta működik a párton belül a „szociáldemokrata centrum”, mely a katolikusokkal való együttműködés és a német újra felfegyverzés ellen, valamint a nyugat-iráni kérdés békés rendezése mellett foglalt állást. Az 1957-ben alakult Pacifista Szocialista Párt is sikra szállt a NATO-tagság és az atomfegyverkezés ellen. Ilyen körülmények között a Munkapárt jobboldali vezetőinek nyílt amerikai barát politikája egyre nagyobb nehézségekbe ütközött.

A választások idején a reakció óriási kampányba fogott a kommunista párt ellen, mely egészen a párt székháza elleni merényletig fajult. Ugyanakkor a párton belül a revizionista tömörülés zavarta a tisztánlátást és csökkentette a választási esélyeket. Döntő jelentőségű volt a holland kommunista párt és munkásmozgalom fejlődésére az 1958 decemberében megtartott 19. pártkongresszus, mely meghatározta a kommunisták feladatait és kizárta a revizionista elemeket a párt soraiból. Ezzel kedvezőbb feltételeket kapott az a harc, melyet a holland kommunisták indítottak a demokrácia, haladás és béke érdekében az összes hazafias és demokratikus erők összefogásával. Ennek legfőbb alapja a munkásegység, melyért az 1958-ban alakult Egységes Szakszervezeti Központ (EVC) is sokat tett. 1960 elején megtartott kongresszusán felvetette az NVV-vel, az Egyesült Holland Szakszervezetekkel, a legnagyobb szakszervezeti szövetséggel való egyesülés kérdését.

Bármilyen fontosak is voltak a belpolitikai élet mozzanatai, mégis az osztály- és pártharc legmeghatározóbb kérdései az ország külpolitikájához fűződtek. A legmeghatározóbb körülmény e tekintetben az a függés, melybe Hollandia fokozatosan került az Amerikai Egyesült Államokkal szemben.

A háború után az amerikai tőke főleg az Export-Import Bank és a Nemzetközi Bank útján szélesítette ki befolyási területét Hollandiában. Ez utóbbival 1947-ben kötött megállapodás szerint a 195 milliós kölcsön 60%-át Hollandia köteles az amerikai piacon elkölteni. 1948. július 2-án írták alá a Marshall-terv megvalósításáról szóló holland—amerikai egyezményt. E szerint a „segély” fejében Hollandia köteles az amerikai társaságok által megállapított áron vásárolni az árukat idegen országokban, így az ezekkel való kereskedelem az amerikai tőkés érdekek befolyása alá került. A holland kormányt kötelezték, hogy minden intézkedése, vállalkozása előtt kérje ki az USA tanácsát. Speciális amerikai bizottság ellenőrizte a „segély” felhasználását Hollandiában. Az 1952-es újabb segélyegyezmény tovább fokozta az ország gazdasági és politikai függőségét. Hogy ez már 1947-ben, a Marshall-terv elfogadása előtt is milyen nagymértékű volt, jól mutatja a Royal Dutch Shell esete. A társaság új részvényeket bocsátott ki holland, francia, angol és svájci tőkés számára. A Wall-Street pénzligarchái megfenyegették Hollandiát, hogy ha a társaság nem ad el részvényeket az amerikaiaknak, leállítják a hollandiai tőkeberuházásokat.

Az erős amerikai tőkebehatolás és a politikai befolyás fokozódása a holland burzsoázia egy részében is nyugtalanságot keltett, különösen miután 1948. március 17-én a holland kormány aláírta az angol—francia—belga—luxemburgi Északi Szövetséget. Amikor a holland parlamentben

ennek ratifikálására került sor, a második kamarában az első szavazás alkalmával a 100 képviselő közül csak 53 szavazott igennel. 1949-ben került sor az Északatlanti Szövetséghez való csatlakozásra. A holland kormány döntését egyes, főleg a Keresztény Történelmi Unióhoz közel álló burzsoá körök is helytelenítették és kifejezték azt az aggodalmukat, hogy egy esetleges háborúban Hollandiának rendkívül sok áldozatot kell hoznia az amerikaiak érdekében.

A katonai egyezmények értelmében Hollandia militarizálódása nagy lendületet vett, tengeri bázisokat, repülőtereket építettek és amerikai rakétabázisokat létesítettek. Az 1959-es egyezmény szerint az USA információkat ad Hollandiának a rakéta- és atomfegyverek technikájáról és specialistákat küld az országba. Az atomháború Hollandiára nézve tragikus következményeire nemcsak a kommunisták hívták fel a figyelmet, hanem a holland békemozgalom, az Atombomba Ellenes Akcióbizottság, a Holland Ifjúsági Szövetség és más szervezetek, valamint az értelmiség tekintélyes képviselői is.

Hollandia, Belgium és Luxemburg mint a Nyugat-Európai Unió, a NATO, az Európai Tanács alapító tagjai kezdettől fogva támogatták a Pleven-tervet és a nyomában létrejött 1952-es párizsi szerződést az Európai Védelmi Közösség megalakításáról, melynek hat tagja között szerepelt a nyugati hatalmak jóvoltából militarizálódó Német Szövetségi Köztársaság is. 1954-ben, amikor az agresszív nyugati tömbök létrehozták az „európai hadsereget”, Hollandia és Belgium 5, Luxemburg 1 ezred kiállítását vállalta. 1955-ben az Északi Szövetség a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország bevonásával átalakult Nyugat-Európai Unióvá. Ezzel Hollandia teljesen a nyugat-német imperializmus befolyási körzetébe került.

Már a második világháború előtt rendkívül szoros szálak fűttek Hollandiát Németországhoz. 1938-ban a holland export 14,5%-a ment oda, és 21,3%-a jött onnan. A háború után a jóvátétel vetett fel problémákat a két ország viszonyában. 1949 közepéig a 3140 millió guldent kitevő követelésből csak 389,2 milliót, tehát az egész 12%-át teljesítették. A jóvátétellel összefüggésben vetődtek fel bizonyos területi kérdések. A holland kormány 1946-tól kezdve bizonyos németlakta határterületek átadását követelte Németországtól. A vezető amerikai és angol körök is támogatták e területigényeket, abból az elgondolásból kiindulva, hogy ezek teljesítése fejében Hollandia eláll a jóvátételi követeléseitől és ezzel a német állam, melyet a szovjetellenes politika hídfőállomásává akartak tenni, nem vesztí erejéből. 1949 márciusában az USA, Anglia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg kormányai közzétették a nyugatnémet határ módosításáról szóló nyilatkozatukat, mely az 1945-ös négyhatalmi nyilatkozat megsértésével bizonyos területeket ítelt Hollandiának, Belgiumnak és Luxemburnak. E jelentéktelen területek koncot jelentettek, mellyel a nyugati imperialista nagyhatalmak még szorosabban magukhoz kívánták láncolni a Benelux államokat.

A holland parlamentben a német-lakta területek annektálása ellen nemcsak a kommunista képviselők léptek fel, akik a jóvátételről való lemondáson kívül arra is felhívták a figyelmet, hogy az ország a nemzetiségi politika minden nehézségét magára vállalja. Ezekre a problémákra a polgári sajtó jelentős orgánumai is rámutattak, elutasítva a tervet. A tör-

vényjavaslatot a reakciós többség keresztül hajszolta, és ezzel a lekötöttségi viszony számai erősödtek az ekkor kialakuló nyugat-német állammal szemben, ugyanakkor e területi döntések — azáltal, hogy a négyhatalmi politika világháborúban kialakult rendszerét felrúgták — maguk is hozzájárultak a nyugati hatalmak Németország kettészakítását célzó politikájának fejleményeihez. Hollandia egyébként gazdaságilag a nyugat-német tőkével szemben alárendelt helyzetbe került, az ide irányuló export mindig kisebb volt a nyugatnémet importnál, és a német tőkeberuházások, részvények szerepe egyre fokozódott. A nyugatnémet imperializmusnak nemcsak katonai támaszpontjai vannak Hollandiában, hanem a gazdasági élet terén is erős nyugatnémet befolyás alá került a kis tengerparti ország.

Kérdés, hogy azokat a politikai és gazdasági eltolódásokat, melyek Hollandiának a vezető tőkés hatalmakhoz való viszonyában beálltak, képes-e ellensúlyozni a szomszédos kis országokhoz, elsősorban Belgiumhoz és Luxemburghoz való közeledés, és ennek látható kerete, a Benelux szövetség?

A BENELUX SZÖVETSÉG EGYES GAZDASÁGI KÉRDÉSEI

Az Angliában székelő holland és belga kormány már 1943 októberében egy közös pénzügyi egyezményt írt alá, majd 1944. szeptember 5-én létrejött a vámegegyezés is Hollandia és a U. E. B. L., a Belga—Luxemburgi Gazdasági Unió között. Ámde csak jóval a háború befejezése után lépett érvénybe. 1948. január 1-től valósult meg a Benelux, Belgium, Hollandia és Luxemburg gazdasági összefogása. A háború végén Anglia volt ennek fő ösztönzője, de amikor létrejött, akkor már az amerikai tőkés körök érdekei nyomták rá bélyegüket, az USA a Beneluxban azt a kulcsot találta meg, amely megnyitja az utat Nyugat-Európához. A Benelux szövetség előkészítette a „marshallizációt”, az 1948. május 10-i katonai, politikai szerződés a Benelux tagjai között csak tovább erősítette azt az alapot, melyre az „európai integráció” ekkor épülni kezdett. A Benelux szövetség minden agresszív nyugat-európai tömörülés magjává lett.

A nyugati sajtóban a Beneluxra mint az összeműködés és barátság megvalósult példájára sokat szerettek hivatkozni. Érdemes közelebbről megnézni, hogy milyen szilárdak a Benelux tartópillérei.

A második világháborút követő esztendőkből, egészen 1951—1952-ig Belgium határozott gazdasági fölényben volt Hollandiával szemben. Belgium hamarabb felszabadult, a szövetséges hatalmak 1944 vége óta katonai bázisként kezelték az országot, különösen Antwerpen kikötőjét, ami bizonyos védettséget jelentett számára. Hollandia háborús veszteségei jóval nagyobbak voltak, és ráadásul az indonéziai gyarmati háború is nagy terheket rótt rá. Belgium ekkor még háborítatlanul élvezte Kongó kizsákmányolásának gazdasági előnyeit, és gyorsan véget tudott vetni az inflációnak. Az 1945 utáni „belga csoda” eredményeképpen a bérszínvonal csaknem 50%-kal magasabb lett a hollandiainál. Belgium partnere, a kis Luxemburg hasonló gyorsasággal hozta helyre gazdaságát, mindenekelőtt világviszonylatban előkelő helyet elfoglaló acéliparát. Az itteni életszínvonal közvetlenül követte a svájcit. Belgium és Luxemburg hitelképes országokként lábaltak ki a háborúból, ugyanakkor Hollandia 1952-ig nem tudta egyensúlyba hozni fizetési mérlegét.

Az egyenlőtlen fejlődés rányomta bélyegét a Benelux szövetség sorsára. Megalakulásában a belga tőkések annak a reményét pillantották meg, hogy a holland piac mind az áruik mind a tőkékük számára hasznossá válik. Hollandia főleg hitelforrást látott a szövetségben, már 1949-ben 190 millió dollárral volt adósa Belgiumnak. A hitel fejében belga részről a határok megnyitását követelték a belga áruk előtt. Az Amerikai Egyesült Államok megengedte, hogy Hollandia a Marshall-terv keretében a Belgiumnak adott kölcsönből részesedhessék. Ezekben az években a belga részvények súlya megnőtt a holland iparban. Az egyik legnagyobb belga győzelem a frank és a gulden értéke közötti különbség csökkentése volt.

Az 1949-es devalváció következtében a holland gulden értéke 30,3%-kal csökkent, míg a belga franké csupán 12,3%-kal. Ily módon a holland adósság összege is megnőtt.

1951 végétől kezdve megváltozott a helyzet. Az adós Hollandiából hi-telező ország vált, a koreai háború idején a hollandiai árak viszonylag sta-bilak maradtak a belgiumiakhoz képest, melyek egy inflációs folyamatot tükröztek. Hollandia helyzete megszilárdult a Beneluxon belül, éppen ak-kor, amikor a gazdasági szálak még fokozottabban kezdték egymáshoz fűzni a társországokat. Az egységes külső vámtarifák megállapítása után a Benelux kereskedelmi egyezményeket kötött egyes országokkal. Az adó-rendszer, pénzügyek, koordinálásának a kérdése napirendre került, de a szoros gazdasági unió létrehozása még 1958-ig váratott magára. Ezalatt a tagállamok közti ellentétek meglehetősen kiéleződtek, a holland fölény ki-bontakozása következteben.

Mindenekelőtt a holland mezőgazdasági export okozott zavarokat. Belgium exportjának csupán alig néhány százalékát teszik ki a mezőgaz-dasági áruk, ugyanakkor a holland export értékének több mint 25%-át ezek tették ki. Annak megfelelően, hogy Hollandiában a mezőgazdasági bérek mintegy 20—30%-kal alacsonyabbak, ugyanakkor a mezőgazdasági termelés intenzívebb mint Belgiumban, a mezőgazdasági áruk ára jóval alacsonyabb. A holland áruk nagy konkurrenciát jelentettek a belga mez-őgazdaság számára és az 50-es évek kezdetétől egyre sűrűbben beszéltek Belgiumban holland dömpingről, és megalakult egy Beneux-ellenes liga is. Az 1958-as gazdasági unió aláírása nem szüntette meg az ellentéteket, és Belgium egész sorát hozta azon intézkedéseknek, melyek a belga mező-gazdaság védelmére irányultak a partnerekkel szemben. A vita odáig ment, hogy 1959-ben a holland földművelésügyi miniszter a parlament előtt jelentette ki, hogy a belga tilalmi intézkedések miatt a Benelux lé-nyegében értelmét veszítette. Csakhamar jegyzékváltásra is sor került, a mezőgazdasági viták azonban nem zárultak le.

Nemcsak a holland mezőgazdaság, hanem az ipar is konkurrenciát je-lentett Belgium számára, amit megmagyaráz az a tény is, hogy a holland bérek és adók érezhetően alacsonyabbak mint a belgiumiak. A holland iparosodás gyors üteme, a géppark felfrissítése szintén a kibontakozó ipari fölény tényezőjévé vált. Különösen a holland kohászat fellendülése érin-tette érzékenyen az ezen a téren erős belga és luxemburgi ipart. Meglehe-tősen heves viták tárgyát képezte és képezi a víziutak használásának kér-dése is. Antwerpen és Rotterdam között nagy a versengés, és Holland-Flandria még most is a kezében tartja a Meuse-menti belga vízi forgal-mat. Azóta, hogy a holland parlament nem ratifikálta az 1925-ös egyez-ményt, semmi előrelépés nem történt a vízi problémák tisztázására, az Antwerpennek a Rajnával való összekötésére irányuló belga javaslatot holland részről elvetették, és a holland hajóépítők, hajótulajdonosok min-den eszközt igénybe vesznek, hogy akadályozzák a belga kereskedelmi flotta erősítésére irányuló erőfeszítéseket. A holland kereskedelmi flotta ürtartalma mintegy 6,5-szer nagyobb a belgánál. A középkor óta tehát alig változott valami e téren.

A Beneux-szövetség hozzájárult a résztvevő országok egymás közötti áruforgalmának növekedéséhez, de nem tudta őket függetleníteni az ame-rikai és nyugatnémet piactól. Ezekkel szemben mind Belgium, mind

Hollandia kereskedelmi mérlege passzív. Megjegyzendő, hogy a kibontakozott holland fölény ellenére is a Belgiumba és Luxemburgba irányuló holland kivitel a háború óta minden évben alul maradt az onnan jövő import értékével szemben, 1956-ban nem kevesebb mint 1137 millió guldenel.

A Beneluxon belüli kereskedelem növekedésének ütemét az alábbi táblázat mutatja (százalékban)

év	Belgium, Luxemburg részesedése		Hollandia részesedése	
	a holland exportban	a holland importban	a b.-l. ex- portban	a b.-l. im- portban
1938	10,5	11,7	11,6	6,6
1948	10,5	14,7	15,4	8,2
1949	13,3	14,3	14,6	9,3
1950	13,5	18,4	22,5	9,9
1951	14,8	18,3	17,9	10,9
1952	15,6	17,2	15,3	13,2
1953	15,4	17,2	17,8	13,7
1954	14,1	17,0	21,0	18,2
1955	13,8	18,1	20,7	18,2
1956	14,2	18,9	21,9	13,1
1957	15,5	18,1	22,7	14,2
1958	15,0	17,8	20,7	15,7
1959	14,7	18,3	21,5	15,8

Amint látható, a Belgium és Luxemburg felé irányuló holland kivitel az összkivitelhez képest inkább csökkent mint nőtt 1948—1958 között, ami természetesen nem jelentette a holland kivitel viszonylagos súlyának megnövekedését a belga—luxemburgi összkivitel keretei között. Mindenesetre az adatokból kitűnik, hogy a gazdasági unió lehetőségei koránt sincsenek kimerítve. Ugyanakkor, amint a holland és belga kommunista párt 1958. december 3-i közös nyilatkozata megállapítja, a felek kereskedelmét egyoldalúvá teszi, és akadályozza a világ más területeivel, köztük a szocialista országokkal való forgalmat.

A Benelux legnegatívabb történeti „érdeme” abban foglalható össze, hogy az 1958. január 1-én életbe lépett Közös Piac előkészítő műhelye és bizonyos értelemben mintája volt. A hat nyugati hatalom gazdasági és politikai szövetségében a Benelux államok alapító tagokként vettek részt. Bár bizonyos megfontolások felmerültek a burzsoázia körében is, mind a holland mind a belga parlament nagy többséggel a csatlakozás mellett foglalt állást. A Benelux ezzel szervesen beépült az „európai integráció” szervezetébe.

Ismeretes, hogy a hat nyugat-európai ország már 1951-ben megalkotta a Schuman-terv alapján az Európai Szén- és Acélközösséget, e nemzetközi állammonopolista hadiipari szövetséget, mely az Euratommal és a Közös Piacal együtt közös irányítás alá került 1958-ban. Hogy a Szén- és Acélközösség (Montánunió) nemcsak előnyös oldalait mutatta, azt a szén-

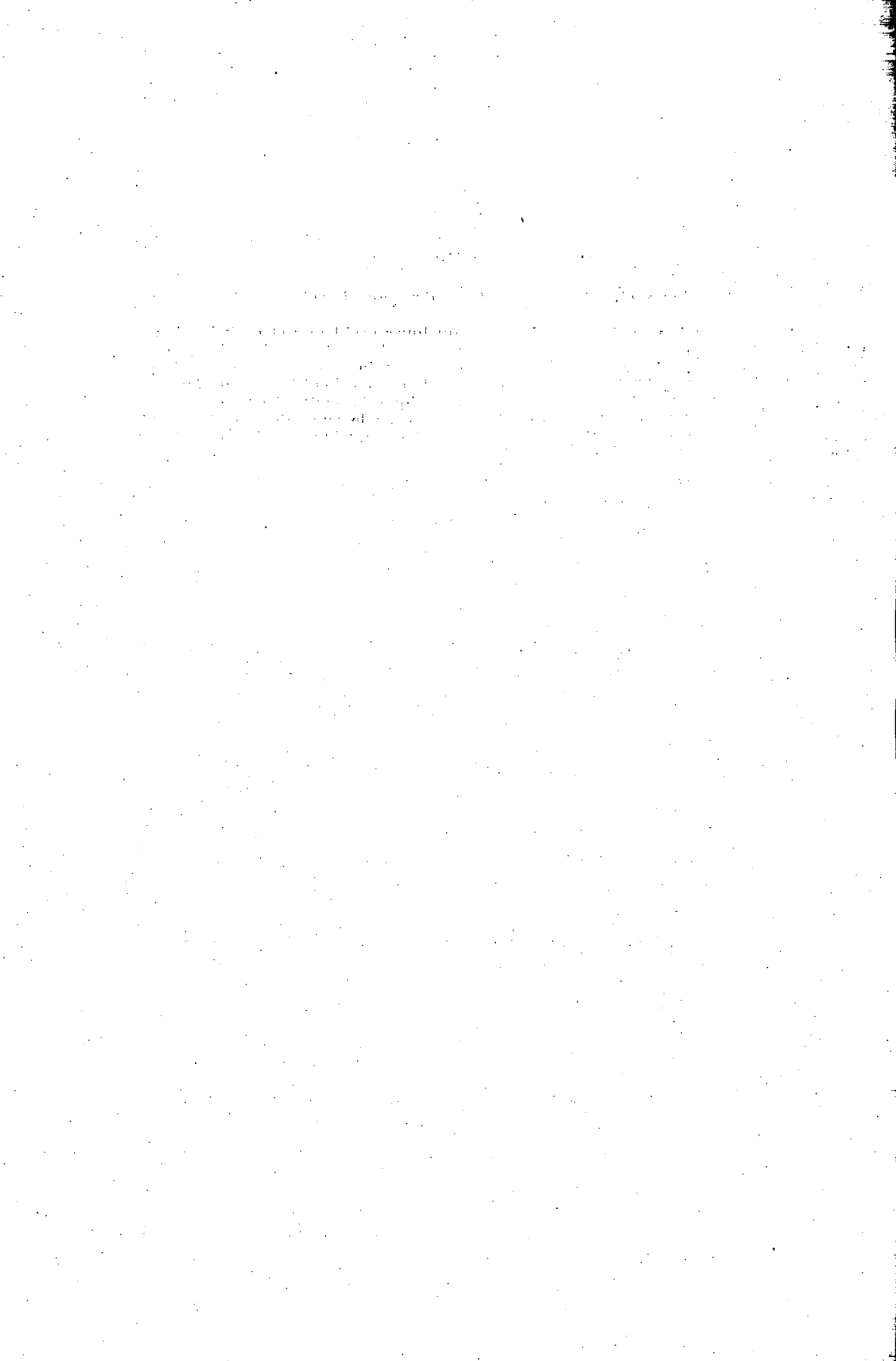
termelő Belgium már ebben az esztendőben tapasztalhatta, minthogy az ország eladatlan szénkészlete 5,2 millió tonnára rúgott. Hogy a Közös Piac mit tartogat, azt csak ezután tudhatták meg a Benelux országok. A csatlakozást elsősorban azok a belga, luxemburgi és holland monopol-tőkések sürgették, akik a háború után felújították vállalataik technikai szerkezetét és a tőkekoncentráció révén növelték versenyképességüket, akik támogatták a Benelux létrehozását, majd ezt is szűknek találva szélesíteni akarták piaci lehetőségeiket. Ámde mindjárt hátrányosan érintette a Benelux érdekeket, hogy az egységes vámtarifát a 4 vámterület (Benelux, Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország) vámtételeinek átlaga szintjén rögzítették, ami magasabb a Benelux vámtarifánál. Ez a termelési költségek emelkedéséhez és a Benelux országok versenyképességének csökkenéséhez vezetett.

Hollandia az ipari nyersanyagok több mint felét azokból az országokból szerzi be, melyek nem tartoznak a Közös Piachoz. Az Európai Szabadkereskedelmi Egyesülés, a Közös Piac ellenlábásának létrejötte újabb bonyodalmakat okozott. Hollandia exportjának negyede irányult 1958-ban a Szabadkereskedelmi Egyesülés országaiba. Ha a Közös Piac előírásait megvalósulnak, Hollandia azon előnyöktől is elesik, melyeket a Benelux piacon élvezett. Mindehhez hozzá kell venni, hogy a Közös Piac a nagy tőkebefektetéseknek és a koncentrációnak kedvez, viszont veszélyezteti a Benelux országok közép- és kistőkéseinek érdekeit. Általában a Közös Piachoz való csatlakozás nem oldja meg a Benelux szövetség által felvetett problémákat, sőt kielezi annak belső ellentéteit. Az egész „gazdasági integráció” fokozza a partnerek közötti konkurrencia harcot, melyben a Benelux országok náluk erősebb felekkel állnak szemben. Belgium és Luxemburg Franciaországgal, Hollandia a Német Szövetségi Köztársasággal szemben kerül egyre jobban gazdasági függésbe. Az egész Közös Piac fölött pedig az amerikai monopoltőke tudja biztosítani ellenőrzését részvényeivel és más eszközökkel.

TIBOR WITTMAN

Quelques chapitres de l'histoire des pays Benelux

L'auteur récapitule pour le public hongrois quelques problèmes et périodes d'histoire de Belgique et de Hollande. Après toucher la décadence de grande puissance de Hollande au XVIIIe siècle et après aborder les questions du mouvement des patriotes belges entre 1789—1792, il fait l'analyse historique de ces pays entre les deux guerres mondiales, surtout met en lumière l'échec de la politique de neutralité. La croissance économique et les relations politiques des deux pays font le sujet des chapitres qui suivent et pour terminer le recueil d'études s'examinent quelques problèmes économiques de la coopération du Benelux.

TARTALOM

ELŐSZÓ	3
A HOLLAND NAGYHATALOM LEHANYATLÁSA A XVIII. SZÁZADBAN	5
BELGA PATRIÓTÁK A FRANCIA FORRADALOM IDEJÉN (1789—1792)	11
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT: A NYUGATI DIPLOMÁCIA ÉS A SEMLEGESSÉG ÚTVESZTŐJÉBEN	17
BELGIUM A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN (1945—1960)	30
HOLLAND GAZDASÁG ÉS POLITIKA A VILÁGHÁBORÚ UTÁN (1945—1960)	39
A BENELUX SZÖVETSÉG EGYES GAZDASÁGI KÉRDÉSEI	49